סדר התפילה · הגדה · מפרשים

כוס אליהו על הגדה של פסח

רבי אליהו בן הרוש

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

כוס אליהו על הגדה של פסח

רבי אליהו בן הרוש

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/כוס-אליהו-על-הגדה-של-פסח/
הקובץ נוצר ב־21 בנובמבר 2026 מגרסה 202611200317-v39 של הספרייה.

תוכן העניינים

מגיד 4
הא לחמא עניא 4
מה נשתנה 4
עבדים היינו 5
מעשה שהיה בבני ברק 7
כנגד ארבעה בנים 7
מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו 10
ארמי אבד אבי 12
עשר המכות 21
דיינו 23
פסח מצה ומרור 25
חצי הלל 29
כוס שניה 34
ברך 39
שפוך חמתך 39
הלל 40
מסיימים את ההלל 40
מזמורי הודיה 54

מגיד

הא לחמא עניא

פסקה ג

הא לחמא עניא. הקשה הרד"א מהו די אכלו אבהתנא וכו' כי ויאפו את הבצק לא היה רק אחר יציאתם ממצרים ע"ש. ולע"ד לק"מ דבהדיא כתיב בפסח מצרים על מצות ומרורים יאכלוהו וטעם במצה ההיא לפי שגלוי וידוע לפניו שעתידים לצאת אותו היום בחפזון ולא יספיק בצקם להחמיץ וכן מצאתי שכ' הרב עצמו בפסקת מצה זו בשם הר"י קמחי בתי' קושיא אחת נתן טעם למצה כמ"ש וזהו די אכלו אבהתנא ר"ל באותו הלילה ובזה נבין דברי המגיד ונקדים שלחם מצה הוא ראוי לעניים מטעם שהוא קשה להתעכל ויאריך במיעיו גם מטעם שאין ממתינים לו להחמיץ מחמת רעבונם וז"ש הא לחמא עניא שהוא לחם מצה מאכלו של עני ושלא יסברו העניים הטעם שאוכל לחם כזה משום שהוא עני וימנעו העניים מליכנס לביתו לז"א שהטעם שאני אוכל לחם כזה הוא משום שאכלו אותו אבותינו במצרים ואנו עושים דוגמתם לזכר חפזון היציאה ולא משום עניות אני אוכל אותו או מפני צרות עין כדי שימנעו העניים מליכנס לביתי אלא אדרבה אני מכריז ואומר כל דכפין ייתי ויכול והיינו מי שיש לו לאכול בשאר ימות הפסח ורעב היה באותה שעה יבוא ויאכל ואף מי שצריך יותר ואין לו מה לאכול אף בשאר ימות הפסח ייתי ויפסח רוצה לומר כל ימי הפסח. ואם תאמר הואיל וזה הלחם שאנו אוכלים מצה הוא כמו שעשו אבותינו למה לא נעשה גם כן קרבן פסח כמותו לז"א השתא הכא בח"ל ואין אנו יכולין להקריב קרבן יהי רצון לשנה הבאה נהיה בארץ ישראל ואז נעשה קרבן ה' במועדו. וא"ת בשנה הזאת למה אין אנו יכולין לבנות בה"מ ולהקריב קרבן לז"א השנה הזאת אנחנו עבדים בגלות החיל הזה והאומות יעכבו על ידינו ולשנה הבאה בע"ה נהיה בא"י בני חורין אין שטן ואין פגע רע. ומלת השתא לשון קצר והוא כמו הא שתא כמו והתניא שבכל הש"ס שהוא כמו והא תניא:

מה נשתנה

פסקה ב

מה נשתנה הלילה הזה. שאלה ראשונה היא שדברים אלו של מיני טיבולים אין דרכינו בהם כל השנה ואין מיוחדים אלא לאדם עשיר ונכבד ואם הוא לעשות שינוי בלילה הזה להדמות לגדולים מצד חירותנו הרי בכל הלילות אין אנו מטבלין אפי' פעם א' והיה די לעשות שינוי בטיבול א' ואמאי הלילה הזה שתי פעמים. שאלה שנית שבכל הלילות אנו אוכלין מה שיזדמן בין אם יהיה חמץ או אם יהיה מצה ואין מיחדים א' מהם והלילה הזה

כלו מצה דוקא ואם הוא לזכר שלא הספיק בצקם וכדברי המגיד לקמן היה ראוי להיות שניהם ואמאי כלו מצה וחמץ בל יראה. שאלה שלישית שבכל הלילות שלא נעשה בהם נס אנו אוכלין שאר ירקות שהם מתוקים ואין דרך לאכול דבר מר כלל כ"א לרפואה וכיוצא והלילה הזה שנעשה בו נס אנו אוכלים דבר מר כלפי לייא. שאלה רביעית שבכל הלילות לא קפדינן אהסיבה שכל אחד כפי רצונו ונמצא שקצתם בהסיבה וקצם בלי הסיבה והלילה הזה חובה כלנו בהסיבה ומה ששנה לשונו דבענין חמץ ומצה נקט לשון או ובענין הסיבה נקט לשון בין בין איפשר דבחמץ ומצה אין דרך אדם א' לאכול רק מין א' שיזדמן לו בעת ההוא אבל בהסיבה אפי' באדם א' בסעודה אחת יכול להיות תחלה הסעודה בהסיבה וסופה בלי הסיבה או איפכא ולכן נקט בין בין ומה דנקט התם כלו מצה וייחס הדבר לנאכל ולא לאוכלין והכא ייחס הדבר למסובין ולא להסיבה. אפשר דנקט הכא לישניה הפך מה שנאמר במצרים בלילה הזאת כי אמרו כלנו מתים אבל אנחנו הלילה הזה כלנו מסובין:

עבדים היינו

פסקה ב

עבדים היינו לפרעה. פ' בפ' ואתחנן וסוף הפ' אינו כן וסיים שם ויוציאנו ה' ממצרים ביד חזקה והמגיד נקט בלשניה דקרא דלעיל בעשרת הדברות שבאותה פרשה כתיב ויוצאך ה' אלהיך משם ביד חזקה ובזרוע נטויה והתחיל בפ' עבדים היינו להיות מתחיל בגנות וסיים ויוצאנו ה' אלהינו וכו' כדי להשיב ממנו על כל שאלותיו כל ב' תיבות הם תשובה לשאלה אחת על השאלה הרא' דשני טיבולים אמר ויוציאנו ה' דב' מעלות טובות היו ביציאתם ממצרים א' היציאה עצמה מעבדות לחירות ואחת שהיתה היציאה ע"י ית' בכבודו ובעצמו שזו מעלה גדולה בלי ספק ושניהם נרמזו בשתי תיבות אלו. ויוציאנו ה' היציאה עצמה וע"י ית' ולכך אנו עושים שני טיבולים דרך גדולה ומעלה כנגד הב' מעלות. ועל השאלה הב' כלו מצה אמר אלהינו משם והענין בהקדים מ"ש ז"ל שישראל במצרים היו עובדים ע"ז מה אלו אף אלו ובעת יציאתם ממצרים חזרו בתשובה כמ"ש ז"ל ע"פ משכו וקחו לכם צאן משכו ידיכם מן הע"ז וקחו לכם צאן של מצוה וידוע שהחמץ כנגד סטרא אחרא דע"ז והמצה כנגד סטרא דקדושה וז"ש אלהינו משם שמזמן היותינו שם במצרים הוא אלהינו סטרא דקדושה והחמץ שהוא סטרא דע"ז בל יראה ובל ימצא. ועל השאלה הג' דהיינו המרור אמר ביד חזקה היא מכת בכורות וכמ"ש בספרי ע"פ ולכל היד החזקה זו מכת בכורות ע"כ שהיא המכה החזקה שבכל המכות שעל ידה גורשו ממצרים וכתיב בה כי אין בית אשר אין שם מת נמצא שכלם היו באותה שעה

מרי נפש על מתיהם וזכר למרירות נפש המצריים על ידינו אנו אוכלין המרור. והמגיד בפסקת מרור זה דנקט טעם אחר למרור. חד מתרי טעמי נקט ותרוויהו איתנהו. ואפשר לרמוז טעמו של המגיד בחי' "משם" שהוא ר"ת מחיים של מרור או משעבוד של מצרים. ועל השאלה הרביעית שבלילה הזאת כלנו מסובין אמר ובזרוע נטויה שלהיות היציאה ביד רמה לעיני כל מצרים בלי שום פחד כמי שלא נשתעבדו מעולם לכך להורות על דבר זה ע"כ בלילה הזה כלנו מסובין.

והוקשה למגיד מה שאנו אומרים עבדים היינו ויוציאנו. והיל"ל עבדים היו אבותינו ויוציאם. לז"א ואלו לא הוציא וכו' עדיין אנו ובנינו ובני בנינו וכו' ובתלת הוייא חזקה צא וחשוב ע"ס ארבע מאות שנה של גזירת בין הבתרים היינו נטמעים בחמשים שערי טומאה כמאמרם ז"ל. ודילג על הקץ והוציאם קודם הזמן וא"כ גם אנחנו היינו ראויים להשתעבד והוי ראוי לבילה לולי ה' שהיה לנו ושפיר יצדק לומר משועבדים היינו לפרעה. ואמר משועבדים ולא עבדים כלישניה דקרא שלא היינו כסתם עבדים שעובד את רבו לרצונו אלא משועבדים ע"י אחרים בעל כורחינו בקושי השעבוד וכפ"ז אפי' כלנו חכמים מצוה עלינו גם אנחנו לספר ביצ"מ.

ומ"ש כלנו חכמים כלנו נבונים וכו' אינו בחכמת התורה שהרי עינינו הרואות הפך זה אבל הוא בענייני העולם כמו שהעידה התורה רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה שדרך מי שהוא פקח ונבון לדרוש ולחקור במאורעות ולעמוד על אמתתם ואפי' הפתאים שבישראל יודעים הם תורה שבכתב וענין יציאת מצרים הוא מפורש בתורה ולכן אמר אפי' כלנו חכמים ונבונים ויודעים את התורה וא"כ אין צורך לספר דבר ידוע אפי"ה המצוה עלינו לספר ביצ"מ:

או איפשר שכוונת המגיד על חכמת התורה שאף אם יהיה במציאות שכלנו חכמים ונבונים ויודעים תורה שבכתב ודרשות רז"ל עכ"ז מצוה עלינו לספר ביצ"מ:

א"נ יאמר שלא יחשוב אדם לומר שמצות סיפור יצ"מ אינה אלא לבנים הקטנים שאין להם ידיעה מזה או לנשים אבל אם תהיה חבורה אחת שכלם חכמים ונבונים ויודעים כל התורה כלה ואין עמהם לא נשים ולא קטנים אינם צריכים לספר זל"ז שחבירו יאמר לו מי לא ידע בכל אלה. לז"א שאפי' כלנו חכמים ונבונים וכו' שכל בני חבורה כולם גדולים ועצומים מצוה לספר וש"ת דלאנשים כאלו דכל רז לא אניס להו ואין מספרים רק משום מצוה בעלמא די להם בסיפור כל דהו לז"א וכל המרבה לספר אפי' לגדולים כאלו הר"ז משובח ומביא ראיה:

מעשה שהיה בבני ברק

פסקה א

מעשה ברבי אליעזר. שכל מסיבתם רבנים גדולים וכל רז לא אניס להו ועכ"ז היו מספרים וכו' והגם שאין עמהם לא נשים ולא קטנים דסתם נשים וקטנים אינם יכולים להיות נעורים כל הלילה בפרט אחר שתיית ד' כוסות עכ"ז היו מספרים ולא היו מסתפקים במועט אלא כל אותו הלילה ואע"פ שיודעים כלם מה שישמעו והטעם הואיל ומצינו שהקפידה התורה לכפול השאלה והתשובה כנגד ארבעה בנים ש"מ שחפץ ה' בנו להרבות בספור זה ואתייא מכללא שא"א שלא ישמעו זמ"ז דבר חידוש שאין כל אחד רשאי לחדש רק מה שקבלה נשמתו כפי שורש בחינתו ומביא ראיה לזה:

פסקה ב

אמר ר"א בן עזריה. הכונה כענין מה שאמרו למד רבי בון לכ"ח שנה מה שאין תלמיד ותיק לומד למאה שנה. וזהו שאמר ראב"ע הרי אני כבן שבעים שנה שאע"פ שעדיין הוא רך בשנים בן י"ח שנה. למד תורה הרבה כבן שבעים עד שהיה ראוי להיות נשיא. ועכ"ז לא זכה לדרוש דרשה זו שתאמר יצי"מ בלילות עד שדרשה בן זומא אז זכה גם הוא לדרוש כן מאחר שהוציאה בן זומא לאויר העולם קלטה הוא מן האויר ולא לדורשה תחילה ע"י שהיה רב ועצום בישראל שאין כל אחד יכול לחדש רק מה שקבלה נשמתו. ובזה מתיישב מ"ש עד שדרשה בן זומא ולא אמר ודרשה. ומה שדרש ימי חייך הימים וכו' אע"ג דלילה ויום ג"כ נקראים יום דכתיב ויהי ערב ויהי בקר יום אחד מ"מ לא נקרא שם ביחוד כ"א ליום ולא ללילה דכתי' ויקרא אלהים לאור יום ולערב קרא לילה ולכן דרש ימי על הימים וכל להביא הלילות. ופלוגתייהו דראב"ע וחכמים היא דראב"ע דריש כל לרבות הלילות דימי חייך היינו בעוה"ז וקאי בעולם הזה ומרבי העוה"ז דלילות כימים. וחכמים דס"ל דאין מזכירין יציאת מצרים בלילות דרשי כל לרבות הימים של ימות המשיח וסברא הוא דקאי בימים ומרבה ימים:

כנגד ארבעה בנים

פסקה א

ברוך המקום. מה שכפל מלת ברוך ד' פעמים גם מה שכינה שמו ית' מקום במקום הזה נראה בהקדים מ"ש ז"ל בספרי ע"פ וזרח משעיר למו הופיע מהר פארן שהקשו מאי בעי בשעיר שהוא מקום מושב בני עשו. ומאי בעי בפארן שהוא מקום מושב בני ישמעאל דכתי' בהגר ותשב במדבר פארן. אלא שבתחילה הלך אל בני עשו וא"ל מקבלים אתם את התורה אמרו מה כתיב בה אמר להם לא תרצח אמרו לפניו רבש"ע כל עצמו של אביהם רוצח היה דכתי' והידים ידי עשו וזאת הברכה אשר ברכו אביו ועל חרבך תחיה. הלך

אצל בני ישמעאל וכו' אמ"ל מה כתיב בה אמ"ל לא תגנוב אמ"ל רבש"ע אביהם לסטים וברכתו ידו בכל ויד כל בו עד שבא אצל ישראל וקבלוה ע"ש. ונראה ודאי שלפי שאין חפץ לה' בבני עשו וישמעאל שיקבלוה לכך היה משיבם כתיב בה לא תרצח כתיב בה לא תגנוב דבר שא"א להם בלעדו כי הוא חייהם שהיה נותן להם מקום לסרב בקבלתה כדי לתת אותה לעמו ישראל. ולכך אמר תחילה ברוך המקום ב"ה אחת על שלא נתנה לבני עשו ואחת על שלא נתנה לבני ישמעאל והג' על שנתנה לישראל וזהו ברוך שנתן תורה לעמו ישראל ולכן כינה שמו ית' מקום שהוא ית' נתן להם מקום לסרב בקבלתה ואמר ברוך הוא פעם רביעית על שלא נתנה למלאכים:

פסקה ב

חכם מה הוא אומר. להבין כוונת השאלה והתשובה. נראה בהקדים לפרש שלש חלוקות הללו. דהיינו העדות היא המלה שהיא עדות למהירות הגאולה שלא הספיק בצקם להחמיץ וכו'. החקים הוא הפסח. דכתי' ביה זאת חקת הפסח. והמשפטים הוא הדין האמור בשניהם שנאכלים באחרונה. והכוונה דבצירוף שלשתם המצה והפסח והדין האמור בהם תצא שאלתו. דתחילה יש לשאול על המצה בזה"ז דאחרי שאנו אוכלים בתחילת הסעודה יצאנו ידי חובת מצה ומה צורך לחזור ולאכול עוד כזית מצה באחרונה. ועל הפסח ג"כ שהיו אוכלים בזמן הבית כזית בשר באחרונה הוא נאכל על השבע והלא טוב היה לאכלו בתחלת הסעודה לתיאבון. אלא דלפ"ז הי"ל מה משפטי העדות והחקים דעיקר שאלתו היא על הדינים האמורים בהם. אלא שהחכם דקדק בחכמתו לאחר המשפטים באחרונה. להורות לנו דעיקר שאלתו על המצה והפסח הוא על משפטיהם שהם באים באחרונה. והשיב על ראשון ראשון דטעם המצה שאוכלים באחרונה לפי שהיא זכר לקרבן פסח שנאכל על השבע ולכך אנו עושים כהלכות הפסח וטעם הפסח עצמו לפי שאין מפטירין אחר הפסח אפילו מיני מתיקה כדי שישאר טעמו בפינו ונספר בהם כל הלילה:

פסקה ג

רשע מה הוא אומר. וצריך להבין מה היתה כוונת הרשע בשאלה זו ועוד מ"ש אף אתה הקהה את שיניו הוא שפת יתר ולא הי"ל אלא אף אתה אמור לו בעבור זה. ועוד קשה קושיית המפ' שמשיב לרשע מפסוק בעבור זה שהוא נדרש על מי שאינו יודע לשאל. ונראה דכוונת הרשע היא לשאול על קרבן פסח שנקרא עבודה כדכתי' ועבדת את העבודה הזאת וכו' ואומר מה העבודה הזאת לכם שהוא רוצה לטעום טעם בשר להנאת גופו ושואל מה הנאה יש לכם בעבודה זאת שאתם אוכלים אותו על השבע ואין לכם הנאה באכילתו וזה דוקא בעבודה הזאת ביחוד דבשאר קרבנות שבשרם נאכל

לכהנים או לבעלים הם נאכלים בתחלת הסעודה לתיאבון דבעו למשחה ולגדולה כדרך שהמלכים אוכלים לתיאבון אבל זה הוא נאכל על השבע ואין בו הנאה להדיוט וע"ז השיבתו התורה ואמרתם זבח פסח הוא לה' שלכך הוא נאכל על השבע שלא תהא נראית אכילתו להנא' הגוף רק לשמו ית' לזכר אשר פסח. והמגיד דקדק מאומרו לכם ולא לו שהוציא את עצמו מן הכלל אשר לא כדת ולכן אמר גם אתה ענה כסיל כאולתו ודרוש עליו פסוק זה אשר לא כדת אף דפשט הפ' לא נתכוון לזה ומה גם דעיקר קרא דבעבור זה במי שאינו יודע לשאל הוא אמור עכ"ז אנו דורשים אותו על הרשע כדי להקהות את שניו ולהכעיסו כמ"ש הריטב"א ז"ל בזה לפי דרכו וזהו אף אתה הקהה את שניו ואמור לו בעבור זה שאמרת שהוא נאכל על השבע שנמצאת אכילתו לשמו ית' עשה ה' לי וגו' לי ולא לו שהוא רוצה לאכלו להנאת גופו ואלו היה שם וגו':

פסקה ד

תם מה הוא אומר. בהקדים שטעם המצה שאנו אוכלים בפסח הוא משתי סיבות חדא לפי שהוא מאכל עבדים ופועלים שאינו מתעכל מהר וזהו הלחם שהיו מאכילים אותם במצרים כשהיו משעבדים אותם וכמאמר המגיד הא לחמה עניא דאכלו אבהתנא בארעא דמצרים. ועוד לפי שהוא זכר למהירות הגאולה וכמאמר המגיד מצה זו שאנו אוכלים על שום שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ כי גורשו וגו'. וזוהי כוונת התם כשרואה המצה שהיא משונה מלחם חמץ קטנת הכמות ושפלה נפשו לשאול הגיעה מה זאת ומלת מה נאמרת על ההקטנה כמו מה אנוש כי תזכרנו ור"ל מה היא חשובה זאת המצה שאתם עושים הלא לחם חמץ טוב ממנה. ולזה השיב שאין הטעם מצד חשיבותה רק הטעם מצד שהיא זכר למהירות הגאולה וזהו בחוזק יד הוציאנו ה' ר"ל בחוזק יד של מצרים הוציא ה' דכתיב ותחזק מצרים על העם וגו' כי גורשו ממצרים ולא הספיק בצקם להחמיץ. ועוד טעם שני שהיציאה היתה מבית עבדים והיא זכר למאכל פועלים ועבדים:

פסקה ה

ושאינו יודע לשאל. ויש לדקדק במ"ש בסוף בעבור זה לא אמרתי אלא וכו' דהיל"ל אלא בשעה שפסח מצה ומרור. ובזה י"ל לפי שהתנא היה אחר החורבן דליכא פסח לכך נקט מצה ומרור דשייכי עכשו. ועוד י"ל דאפי' בזמן הפסח איירי ומשום דמסתמא ציווי והגדת לבנך הוא בתחלת הסעודה דזריזין מקדימין למצות ואז אין פסח מונח לפניהם שאינו נאכל אלא לבסוף ואם יביאו אותו בתחילה יתקרר לכך נקט מצה ומרור המצויים לפניו בתחלת הסעודה שהוא שעת ההגדה. ועוד יש לדקדק מה הלשון אומרת את פתח לו היל"ל הגד לו כלשון הכתוב או אמור לו כמ"ש בחכם. ועוד אומרו בעבור זה לשון

יחיד הרי על המצה והמרור מדבר כאומרו בשעה שמצה ומרור והיל"ל בעבור אלו. ועוד אומרו עשה ה' לי ולא פירש מה עשה. ונראה לע"ד משום דמצוה בשאלה דבכל הבנים הוזכרה שאלת הבן זולת מי שאינו יודע לשאל. ולכן אנו עושים בלילה הזאת כמה דברים לשינוי כדי שישאלו לכן צותה התורה בזה שאינו יודע לשאל להתחיל ולומר לו בלשון שמתוכו עכ"פ יתעורר לשאול וז"ש את פתח לו שאתה תהיה המתחיל ופותח לו פתח לשאול דמתוך דבריך יהיה למד מה שישאל ותאמר לו בעבור זה עשה ה' לי וגו' שאז בשומעו דבריך עכ"פ ישאל ויאמר מה שאמרת בעבור זה לשון יחיד הרי המצה והמרור שניהם יחד מונחים לפנינו ועל איזה משניהם אתה אומר בעבור זה. ועוד ישאל מה שאמרת עשה ה' לי לשון סתום צריך אתה לפרט שיחותיך מה המעשה אשר עשה ה' לכם בצאתכם ממצרים. ולהכי נקט קרא לשון זה לעוררו שיהיה ענייננו ג"כ בדרך שאלה ותשובה. ותשובתך אליו היא פשוטה שלשון בעבור זה שאמרתי אין הכוונה על דבר מיוחד אלא על העניין ור"ל בעבור כל העניין של הלילה שכולל הכל ומה שעשה ה' לי היינו אותות ומופתים. ואין להקשות על אומרו יכול מר"ח ת"ל ביום ההוא וכו' או ביום ההוא וכו' דהשתא דכתיב בעבור זה המורה על המצה והמרור המונחים לפניו דתו ליכא למטעי לא מר"ח ולא מבעוד יום מה צורך לומר ביום ההוא די"ל דאכתי אי לאו ביום ההוא איכא למטעי ולומר מר"ח דלעיל מניה מיירי במצות השייכים בפסח עצמו והו"א דכוונת הפ' בעבור המצות האלו המונחים לפניך עכשו אתה צריך להגיד מר"ח לכך הוצרך לבאר שאין ההגדה מחוייבת רק ביום ההוא ולשלא תאמר מבעוד יום לכן חזר ופירש בעבור זה לגלויי דביום ההוא היינו בשעה שמצה ומרור:

מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו

פסקה א

מתחלה עובדי ע"ז. מה שהוצרך לו' ועכשיו קרבנו המקום לעבודתו אע"פ שזה דבר מפורסם ומה גם שנראה לכאורה שלא הביא ראיה ע"ז רק על מתחלה וא"כ לא היה צריך הדבר לאומרו. ועוד צריך להבין אומרו ישבו אבותיכם מעולם אם על תרח ואברם ונחור א"כ לא אתי שפיר אומרו ויעבדו על תרח ונחור לבד. ועוד קשה כפל אומרו את אביכם את אברהם. גם אומרו ואוליך אותו בכל ארץ כנען היל"ל אל ארץ כנען. ונראה דהנה בש"ס פסחים אמרו מתחיל בגנות ומסיים בשבח ופליגי בש"ס מאי גנות איכא מ"ד עבדים היינו ואיכא מ"ד מתחילה. ואנן עבדינן כתרווייהו. ולפי שבגנות של עבדים מסיימין ויוציאנו ה' אלהינו משם כדכתי' בהדיא בקרא כך בגנות של מתחלה מסיימין שעכשו קרבנו המקום לעבודתו. ומביא ראיה על שעבדו ע"ז מתחלה מאומרו ישבו

אבותיכם מעולם שפירושו מתחילה כמו מעולם נסכתי מראש. ואומרו מעולם נמשך גם לויעבדו שמעולם ישבו אבותיכם תרח ואברהם ונחור ויעבדו אלהים אחרים. וקאי ויעבדו גם על אברהם כמשז"ל שמתחלה היה משתחוה לשמש ולירח אך לא היה מתכוין ח"ו לשם ע"ז רק שהיה סבור שהוא אלהי עולם ח"ו עד שנגלה אליו ה' ית' וידע שאלהי עולם ה' וז"ש:

פסקה ב

ואקח את אביכם. ר"ל שלקח אותו לחלקו ולעבודתו והפרישו מע"ז וכמו שנאמר בבניו ולקחתי אתכם לי לעם וגו' ולכך אמר את אביכם שהאבות סימן לבנים שכשם שהפריש את אביהם לעבודתו כך עתיד להפריש את בניו מע"ז של מצרים ולקרבם לעבודתו והרי זה כדמות ראיה על ועכשו קרבני. ואמר את אברהם נמשך ג"כ לואקח כאלו אמר ואקח את אביכם ואקח את אברהם. שלקחו מעבר הנהר מקום ע"ז ומקום הטומאה והוליכו אל ארץ כנען ארץ הקדושה. ואמר ואולך אותו בכל ארץ כנען הוא מה שנאמר באברהם קום התהלך בארץ לאורכה ולרוחבה וגו' שהלך בכל הארץ אורך ורוחב כדי לזכות בה לו ולזרעו אחריו. וארבה את זרעו זה ישמעאל דכתיב ביה ונתתיו לגוי גדול וכתיב וארב חסר ה' לומר שאינו נקרא זרעו באמת. אבל ואתן לו את יצחק הוא הזרע המתייחס לו ונק' על שמו דכתי' כי ביצחק יקרא לך זרע. ואתן ליצחק את יעקב ואת עשו ואף ששניהם בניו חלקתי את עשו הרשע מירושת ארץ כנען ע"י שנתתי לו את הר שעיר לרשת אותו כדי שתשאר ירושת הארץ ליעקב ולבניו אך צריך שלא יזכו בה עד שישתעבדו במצרים כמו שנאמר לאברהם כי גר יהיה זרעך וגו' ודור רביעי ישובו הנה. ולכן ויעקב ובניו ירדו מצרים:

פסקה ג

ברוך שומר הבטחתו. הנה המפ' הקשו דלגבי קב"ה מאי רבותיה שהוא שומר הבטחתו שאפי' ב"ו אין ראוי להיות מבטיח ואינו עושה. וצריך הוא לקיים הבטחתו. ועו"ק מ"ש היא שעמדה לאבותינו ולנו איך אותה הבטחה תעמוד לנו והיא לא היתה רק ליוצאי מצרים. ועוד קשה מ"ש צא ולמד מה בקש וכו' הי"ל מה חישב. ועוד קשה מה שהוצרך לו' שפרעה לא גזר וכו' ועוד אומרו ארמי אובד אבי הי"ל האביד שהוא פועל יוצא לא אובד שהוא פועל עומד ובזה היה איפשר לומר דאובד קאי אארמי כאדם התולה קללתו בחבירו:

והנה הרד"א מחק גירסת הספרים דגרסי מחשב מטעם דחשבון זה כבר עבר וגרס חישב ולדבריו עדיין קשה אומרו שומר ולא שמר. ולע"ד נראה ליישב הכל ולקיים גיר' הספרים דהנה אמרו ז"ל שהאבות סימן לבנים וכ"מ שאירע להם הוא סימן לעתיד לבניהם

אחריהם. וההבטחה שהבטיח לאברהם כי גר יהיה זרעך ואחרי כן יצאו היא סימן לישראל בכל עת צרה וצוקה שעתידים לצאת ממנה. וז"ש ברוך שומר הבטחתו לישראל שבכל דור ודור הוא שומר להם הבטחתו שהבטיח לאברהם עם שאותה הבטחה לא היתה רק ליוצאי מצרים הוא שומרה לישראל בכל עת. שהקב"ה בכל עת צרה הוא מחשב את הקץ של אותה הצרה כדי להוציאם ממנה ולדון את העם העובדי' אותם והטעם לעשות להם מה שאמר לאברהם על אותם שיצאו ממצרים כי גר יהיה זרעך ואחרי כן יצאו שהאבות סימן לבנים ונרמז זה באומרו בארץ לא להם ולא אמר בארץ מצרים לו' דלא לבד בהיותם בארץ מצרים בלבד רק בכל ארץ לא להם עתידים לצאת ממנה ומבואר יותר ביתור לשון ההבטחה וגם את הגוי גם ואת ריבויים. אחת לרבות יעקב עם לבן שיצא ממנו ברכוש גדול. דכתי' ויצל אלהים את מקנה אביכם ויתן לי ודן אותו כמ"ש ז"ל דלבן הוא בלעם וכתי' ואת בלעם בן בעור הרגו בחרב. ואחד לרבות שאר גליות בפרט גלות הזה האחרון שהוא לכל כללות ישראל דוגמת גלות מצרים שעתידים לצאת ברכוש גדול כמ"ש תחת הנחושת אביא זהב וכו' ועתיד לדון אותם דכתי' זאת המגפה וכו' אשר צבאו על ירושלים והשתא הוי אומרו דן אנכי וכו' קאי לכולם בין על המפורש בפי' בין על הריבויים. וע"ז יתיישב ג"כ כפל ברוך שני פעמים א' על האבות שיצאו וא' על הבנים. ואותה הבטחה עצמה **היא שעמדה לאבותינו** ולנו שבכל דור ודור וכו' ובזה ניחא טפי גירסת והיא שהוא גמר דבריו דלעיל. ומביא ראיה שעמדה לאבותינו מיעקב עם לבן ואמר:

ארמי אבד אבי

פסקה ב

צא ולמד מה בקש וכו' שלא בלבד היתה לו מחשבת הרעה בלבד אלא שהתחיל לעשות מעשה ויקח את אחיו עמו וירדוף אחריו להורגו לולי ה' שהיה לו. ולכן אמר מה בקש לעשות כמו אשר בקשו לשלח יד וכו' שכבר התחילו במעשה הרעה שאמרו ז"ל הטילו סם המות בספל. ומה שהוצרך לומר שפרעה לא גזר וכו' ועיקר הראיה היא מלבן ומאי שיטאיה דפרעה הכא. ונראה כדי להגדיל רעתו של לבן יותר מפרעה ועכ"ז ויצילהו ה' שהיה עולה על הדעת לומר דרעת פרעה עדיפא שגזר כל הבן הילוד וכו' ועשה הרעה בפועל משא"כ בלבן של היתה רק מחשבה בלבד לז"א שאינו כך שפרעה לא גזר אלא על הזכרים ואף גם זאת לא היתה הכוונה רק לתכלית השעבוד שהיה חושש פן ירבה ונלחם ועלה ותבטל המלאכה אבל לבן היתה כוונתו לכלות ולעקור את הכל שנא' ארמי אובד אבי שמעלין עליו כאלו עשה מעשה בפועל ופירוש מלת אובד שרצה לאבד הכל

אם על הבנים כמו ואחריתו עדי אובד שפירש"י דכתיב תמחה את זכר עמלק ופירש הוא ז"ל מאיש עד אשה מעולל ועד יונק וכו' שלא יהיה נזכר שמו עליו ע"ש. ונקט אובד ולא האביד שיהיה חוזר גם על לבן שאחריתו עדי אובד על שבקש לעקור את הכל ונדרש לפניו ולאחריו וכמ"ש ומה שהצילו ה' מידו הוא בכח המאמר וירד מצרימה הרי שנתקיימה בו הבטחת אברהם דן אנכי ואחרי כן יצאו:

[א"ה נכד המח' בפסקת צא ולמה יל"ד דל' זה מורה שהוא מוסב על מ"ש מקודם לזה שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותינו. ולכאורה מה זו ראיה הוא מביא מלבן על כל דור ודור. ונלע"ד לפרש שהכוונה ע"פ מ"ש רז"ל במד"ר שכל מה שאירע לאבות הוא סימן לבניהם אחריהם כמו שהביא דבריהם הרמ"ז ז"ל למעלה. ועי' בפירוש הרמב"ן עה"ת בכל ספר בראשית שהוא היה מכוין ומורה באצבע כל המאורעות שארעו לאבות אחד אחד לעומת מה שאירע לישראל שבכל דור ודור וזוהי כוונת המגיד שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותינו שהגם שאין גוזרים על הכליה בפי' אלא על מעשה המצות בלבד בכל זאת מחשבתם היא על הכליה לגוף ולנפש אלא שהקב"ה מצילנו מידם. ושמא תאמר מי גילה רז זה שכך הוא בלבם עז"א צא ולמה מה בקש לבן הארמי לעשות ליעקב אבינו כמו שהעיד ע"ע יש לאל ידי לעשות עמכם רע וגו' שזה מורה שעל כולם היה סובר רע ולא רדף אחריו אלא לעקור את הכל לולי שהפריע ה' עצתו כמ"ש ואלהי אביכם אמר אלי וגו' ומאורע זה הוא סימן לבניו שבכל דור ודור שאין מחשבתם אלא לעקור את הכל לולי ה' שהיה להם כנלע"ד ואיפשר שגם הרמ"ז ז"ל נתכוון לפירוש זה ודו"ק נאם ע"ה ישמ"ח הי"ו]:

והנה הרב של"ה בפסקת ר"י הגלילי בשם הרב גאלאנטי כמו בפ' שלח נ"א בי"ד הצרף נ"א עם י"ד הם אותיות 'אדני' הכוונה אותיות ד'ן למצרים כמ"ש אשר יעבודו ד'ן אנכי ואותיות א'י רומז לשמות אהי"ה הוי"ה שמהם השפעת רחמים לישראל. ונראה שע"כ פסח מצרים נאמר באחד לחדש ומקחו מבעשור זהו א'י ע"כ וביאור דבריו נר' דנקט דוקא שני שמות אלו שכששאל משה להקב"ה ואמרו לו מה שמו וגו' הזכיר ב' שמות הללו ואמר כה תאמר אל בנ"י אהיה שלחני אליכם ויאמר עוד אלהים אל משה כה תאמר וגו' ה' אלהי אבותיכם וגו' שלחני אליכם וטעם שנתיחדו שני שמות אלו להצלתם נראה ע"פ מ"ש המקובלים בפ' פקח עיניך וראה שוממותינו דשם הוי"ה ואהי"ה במילוי אלפין גימ' פקח ושם אהי"ה במילוי יודי"ן גימ' קס"א מנין עיניך עם הכולל הרי דשני שמות אלו נקראים עיניו ית' אשר הם פקוחות על ישראל להצילם מצרתם. ונראה דשני שמות אלו הם שבעה עיני ה' המיוחדים להצלת הצדיקים דכתי' בהם כי שבע יפול צדיק וקם

והינו שם הוי'ה יש בו ארבעה מילויים והם ע"ב ס"ג מ"ה ב"ן ושם אהי"ה גם מילויים דאלפי"ן דיודי"ן דההי"ן הם שבעה עיני ה' דכתי' בהם עיני ה' אל צדיקים:

ולענ"ד נראה כפי הקדמת הרב הנז' דזהו הכוונה וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי כי שם אדנ"י אותיות ד"ן בהם דן למצרים ואותיות א"י בהם רחם על ישראל וזהו ר"ת וס"ת מלת אנכי ונשאר מאנכי אותיות כ"ן אות כ"ף דומה לעשרה נסים שנעשו לאבותינו במצרים ועשרה על הים ואות ן' רומזת לחמשים יום שאחריהם קבלו את התורה וזהו שסיים ואחרי כן וגו' ר"ל אחרי עשרה נסים שיעשו להם במצרים ועל הים ואחרי חמשים יום הנרמזים במלת כ"ן יצאו ברכוש גדול יזכו לקבלת התורה שהוא הרכוש הגדול מכל רכוש כי טוב סחרה מסחר כסף וגו' ולשון יצאו שכן כתיב בקבלת התורה ויוצא משה את העם או מלשון חכמים פלוני יצא זכאי:

פסקה ג

וירד מצרימה. ק"ל היאך יעקב אבינו ע"ה עקר דירתו מא"י לחו"ל ומה גם ארץ מצרים שהיא ערות הארץ ומקור הטומאה לז"א שאנוס היה ע"פ הדבר ולמה זה ממ"ש לו ה' אל תירא מרדה מצרימה וגו' נראה שחפץ ה' בו לירד למצרים והטעם לקיים גזירת כי גר יהיה זרעך ולפי שהיה מיצר על שהוזקק לצאת לחו"ל א"ל ה' אל תירא מזה כי אדרבא לגוי גדול אשימך שם:

ויגר שם. ק"ל יתור ויגר שם דהיה די לומר וירד מצרימה במתי מעט. לז"א דבא ללמד שלא היתה כוונתו להשתקע שם ולהיות מתושביה ומאציליה. רק לגור שם כגר בעלמא לקיים גזירת כי גר יהיה זרעך ויליף זה מדכתיב לגור בארץ ונרמז ג"כ במאמר ועתה ישבו נא:

פסקה ד

במתי מעט וגו'. הא דלא מייתי ראיה מפ' כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים שהוא מוקדם בתורה לפי שבפסוק זה מסיים ועתה שמך וגו':

פסקה ה

ויהי שם לגוי גדול. מלמד שהיו ישראל מצויינים שם ל' ציון וסימן ר"ל שהיו מסיימין וניכרים בגופם ובמלבושיהם. וכל רואיהם יכירום שהם מזרע ישראל ולא היה שום א' מהם לובש לבוש מצרי או מקף פאת ראשו וכיוצא בזה להיות דומה למרי כדי ליפטר מן השעבוד וכתב הריטב"א ז"ל שדרשו כן ממלת לגוי שהיו ניכרים ונראים לגוי א' ולפ"ז מה שציין מלת גדול לאו דוקא. ואח"ך בסיפא דורש שתי תיבות גדול ועצום ועוד נראה דממלת גדול מפיק לה והענין כפי מה שפירש בפסיקתא על דרשא זו שהיו נכתבים בפלטין של יוסף להטריפם לחם לפי הטף שנא' ויכלכל יוסף את אביו ואת אחיו וגו'

וכיון שהתחילו להיות פרים ורבים מאוד פסקו מהם המזונות ע"ש ולפ"ז יתפרש לה גדול במעלה שכן דרך האנשים גדולי המעלה בבית המלך להטריפם לחם חקם וארוחתם ארוחת תמיד מאת המלך וכן כתיב כי חק לכהנים מאת פרעה ואכלו את חקם ודרשא דסיפה על מלת עצום לבד:

גדול ועצום. נר' דנקט כל התוארים הללו לו' דיש מהם שהיו פרים ורבים כבני אדם כמו שבט לוי שלא היו בשעבוד דאותם שהיו בשעבוד דוקא היו מתרבים שלא כפי הטבע דכתיב וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ דאותם שהיו בשעבוד נמשלו למינים המרובים בלידה והם השרצים והדגים והארבה ואמר פרו על אותם שפרים ורבים בבני אדם וישרצו על אותם שהם כשרצים. וירבו על אותם שהם כדגי' דכתי' בהו וידגו ופירש רד"ק שירש דגר שירבו כמו הדגים. ויעצמו על אותם שהם כארבה דכתיב בהו עם רב ועצום (יואב ב'):

פסקה 1

ורב כמ"ש. הנה רז"ל אמרו אל תקרי בעדי עדיים אלא בעדרי עדרים. וצריך להבין מאי קשיא להו שהוצרכו לומר אל תקרי. ונראה דקשיא להו דלשון עדי בכל מקום נאמר על על מלבושים נאים וסוף הפסוק ואת עירום ועריה מורה שהם ערומים לגמרי אפי' מלבוש פשוט. גם ק"ל אומרם ותבואי היל"ל ותהי. ולכן אמרו אל תקרי בעדי עדיים אלא בעדרי עדרים ונבוא אל הענין דהנה רד"ק הביא מלת רב ומלת רבבה שורש רבב שהוא סובר שמלת רב מן הכפילים שורשה רבב בשורש ודרש המגיד תרוייהו במלת ורב לשון רבבה ולשון רב שהוא לשון גודל שהיו גדולי הכמות ולשון רבבה כמ"ש רבבה כי הצמח השדה נתתיך. שהיו נמנים ברבבות כצמח השדה. ולשון גודל כמ"ש ותרבי ותגדלי וכו' ואמרו ז"ל שהיו הולכות ויולדות בשדה והיה הקב"ה מזמין להם סלע ביד כל או"א שממנו היה יונק דבש וחלב. ונראה שמזה היו רבים וגדלים מאד שלא כפי הטבע. וכשהיו גדלים היו באים ונכנסים לעיר בעדרי עדרים. ורוב ריבויים גרם להם לצאת קודם הזמן כמאמרם ז"ל ריבוי עם השלים המנין וז"ש שדים נכונו הם משה ואהרן כמאמרם ז"ל ע"פ שני שדייך כשני עופרים הם משה ואהרן שע"י הם יונקים משפע העליון כמ"ש מהר"ם אלשיך ז"ל ע"פ זה או על שהיו מלמדים תורה לישראל ע"ד ושדי כמגדלות אלו ת"ת ואמר ששדייך שהם משה ואהרן כבר הוכנו והוזמנו לגאול אתכם מחמת ריבוי עם ועוד טעם אחר לצאתם ממצרים קודם הזמן ושערך צמח היינו קושי השעבוד ופי' ושערך מלשון כמו שער בנפשו שפירש"י לשון מרירות כמו בתאנים השוערים. ור"ל שמרירות קושי השעבוד דכתיב וימררו את חייהם בעבודה קשה הוא הצמיח את הגאולה קודם

הזמן דקושי השעבוד השלים המנין ובזה א"ש אומרו צמח מבנין הכבד הדגיש שהוא פועל יוצא לגאולה אלא שלא הי' בידם מצות שיגאלו בזכותם והיה צריך אתערותא דלתתא וזהו ואת עירום ועריה ונתן להם דם פסח ודם מילה:

פסקה ז

וירעו אותנו המצרים. ק"ל שהרעה הזאת היה ראוי שתתייחס לפרעה ולא למצרים שכן כתיב ויבן ערי מסכנות לפרעה לז"א שאותו הבנין והשעבוד לא היה רק בעצת המצריים דלעיל מניה כתיב ויאמר אל עמו הנה עם בנ"י רב ועצום ממנו והיה חושש בן ירבה יותר ונחלם ועלה והיה מתיעץ עמהם ואמר הבה נתחכמה לו לומר תנו לכם עצה ההוגנת למעט אותם והם נתנו לו עצה לשעבדם תמיד בעבודת הבנין היא עבודה קשה ועבודה כזאת והיא תדירית ודאי מתשת כחם ולא יוכלו לשמש כ"כ ובזה יתמעטו ומה גם לדברי רז"ל שהיו מעבידים אותם ביום ובלילה וכן מוכח הפ' שאחריו וישימו עליו שרי מסים ולא אמר וישם שעצתם הרעה גמרו אותה והוציאוה לפועל וא"כ ודאי דלהם התייחס העצה הרעה הזאת:

פסקה ח

ויענונו כמ"ש. אמר דלא די לזה מה שיעצו לשעבדום בבנין אלא שהוסיפו בה עינוי יותר שלא היו מסתפקים בהם שכל אחד יעבוד כל היום כפי כחו הן רב הן מעט אלא שקבעו להם מס גדול בכל יום כמאמרם ז"ל שמינו עליהם שרים לגבות מהם אותו הסך הקצוב בכל יום ומי שלא השלים חקו ענוש יענש מהשרים. וזהו למען ענותו בסבלותם שעם הסבלות והשעבוד הוסיפו עינוי על ידי ששמו השרים לגבות המס:

ובדרך אגב י"ל באומרו שרי מסים ופירש"י שרים שגובים מהם המס דהיל"ל שרי המס לשון יחיד ואפשר דהוי כמו קשת גבורים חתים דהיל"ל קשת קבורים חתה ואמרו דאיידי דנקט גבורים לשון רבים נקט חתים והכא נמי איידי דשרי לשון רבים נקט מסים ועיי"ל הואיל ומלאכת הבנין היא צריכה לכמה מלאכות אחרות לשרוף הסיד ולחפור עפר ולגבל הטיט ולמילוי המים וללבן הלבנים ולכל מלאכה היה שר אחד שגובה המס שלה לכן אמר שרי מסים:

פסקה ט

ויתנו עלינו עבודה קשה. ראיתי מי שפירש כוונת המגיד שבא לו' שמלבד העינוי שהיא עבודת מלך נתנו עליהם עבודה קשה שכל מצרי היה משעבד בישראל כעבדו. וז"ש ויעבידו מצרים וגו' ולפי ששטה זו נאמר דק"ל היינו ויענונו היינו ויתנו עלינו עבודה קשה. לז"א כמ"ש ויעבידו מצרים. והכי דייק אומרי ויתנו עלינו ולא אמר ויענונו בעבודה קשה. לומר שמלבד העינוי הנז' בעבודת המלך דכתיב ויבן ערי מסכנות לפרעה. עוד

נתנו עליהם עול שלהם. וכ"נ מפ' וימררו את חייהם וגו' זו עבודת המלך. את כל עבודתם וגו' זו עבודת המצרים. ואף גם זאת היתה עבודת פרך המפרכת הגוף ומשברתו. והמלך לא יקפיד עליהם בזה. שחפצו ורצונו הוא להתענות ביותר כדי שיתמעטו:

פסקה יא

ונצעק אל ה' אלהי אבותינו. בא המגיד לפרש שהצעקה הזאת היתה סתמית שלא היו צועקים בפי' להצילם מיד מצרים. או לפוטרם מעבודתם מפני היראה אלא צעקה סתם כגון רבש"ע גלוי וידוע לפניך וכיוצא בזה. וזהו וימת מלך מצרים ויאנחו בנ"י. והאנחה בלב היתה מן העבודה אך לא היו מוציאים אותו בפה. רק ויזעקו סתם. ועכ"ז הוא ית' היודע מחשבות עלתה שועתם לפניו מן העבודה. ובזה יתיישב כפל אומרו מן העבודה זה פעמים:

פסקה יג

וישמע ה' את קולנו. הדבר פשוט שבא לפרש שלא היתה התפלה לבדה ראויה להתקבל כ"א בהצטרף זכות האבות. דכתיב ויזכור אלהים את בריתו וגו' והא דלא תייתי ראיה מפסוק וגם אני שמעתי את נאקת בנ"י וגו' ואזכור את בריתי הוא משום שזה הפסוק הוא מוקדם בתורה ועוד שזה הפסוק הוא מפורש להדיא שזאת הברית היא שעם אברהם ועם יצחק וגו':

פסקה יד

וירא את עניינו. כבר כתבנו בפסקת ויריעו אותנו שעצת השעבוד בעבודה קשה תדירית היא מתשת כחם ולא יוכלו לשמש מעתם ובזה יתמעטו אמר עכשו שה' ראה אותו העינוי והוא פרישות ד"א ומביא ראיה וירא אלהים את בנ"י שראה שרוצים למעט בניהם ע"י העינוי ולכן וידע אלהים. והיינו שה' ית' ידע מה לעשות הפך כוונתם דאדרבא כאשר יענו אותו להתמעט כן ירבה וכו' ומלת וידע כמו ואם לא אדעה. שפי' רש"י אדעה מה אעשה ליפרע מהם ביסורין וכו' וכיוצא בזה מצינו ואדעה מה אעשה לך ע"ש:

פסקה טו

ואת עמלנו. בא לפרש דלשון עמל האמור כאן הוא כמו אשר לא עמלת בו ולא גדלתו האמור בקקיון דיונה. שפי' רש"י אשר לא עמלת בו בחרישה וזריעה והשקאה. הרי שמה שהאדם טורח בהוויתו ובגדולו נקרא עמל. וכן יאמר כאן ואת עמלנו על הבנים שאדם טורח לישא אשה ולהספיק לה כל צרכיה בעבורם. ויגע בהוויתם ובגידולם ול' בנים הוא כולל לזכרים ולנקבות. כמו בנים אתם לה' אלהיכם. ואת הבנים תקח לך כי גם את כול ראה אלהים דהיינו הזכרים שהיו משליכים אותם ליאור. והנקבות ראה שהיו משתדלים להחיות לזנות כמאמרם ז"ל וכל הבת תחיון לזימה. ודייקי לה מדלא כתיב

תחיה. וכתיב תחיון לומר שיהיו משתדלים במחייתם וסיפוקם ומה לו ולהם להברותן ולהחיותם אם לא לזנות וכ"ז ראה אלהים היודע תעלומות לב.

פסקה טז

ואת לחצנו. לפי שמלת לחץ פעמים יאמר על הצרה והצער. כמו וגר לא תלחץ ח"א לא העיקון כלשון צרה שמתורגם בכל מקום עקא. ופעמים יאמר על הדוחק שדוחקים את האדם וממהרים אותו לעשות דבר כמו וגם ראיתי את הלחץ אשר מצרים לוחצים אותם. ת"א יתדוחקא דמצראי דתקין להון כמו שתרגם והנוגשים אצים ושלטונייא דתקין ובא המגיד לומר שמלת לחצינו האמור כאן אינו אלא על הדחק שדוחקים אותם לאמר כלו מעשיכם וגו' ולא על צרת השעבוד והביא ראיה לזה מפסוק וגם ראיתי דמלת וגם מוסיף על האמור לעיל ראה ראיתי את עוני עמי וגו' דהיינו צרת השעבוד וא"כ ע"כ בא להוסיף שגם ראיתי את הדוחק שדוחקים אותם לאמר כלו מעשיכם וקרוב לזה פי' הרב האברבנאל ע"ע:

פסקה יח

ויוציאנו ה' ממצרים. נראה שלפי שיש בפסוק ג' חלוקות ועברי והכיתי ואעשה שפטים שכל אחת מהם היתה ע"י ית' ולא ע"י שליח. כמו שנבאר מהכרת הפסוק. לכך נקט המגיד שלשה מיני שלוחים הראויים לשליחות זו כנגדם מלאך ושרף ושליח ופי' הריטב"א ז"ל כי המלאכים הם למטה מן השרפים והם המתחלים בכל יום ומתלבשים גופות וכו' והשרפים למעלה מהם הם מלאכי אש העומדים תחת כסא וטובלים בכל יום בנהר של אש ההולך לפני הכסא וכו' והשליח הוא המלאך הגדול מטטרו"ן הרגיל להשתלח לשמור את ישראל שעליו נאמר הנה אנכי שולח מלאך לפניך לשמרך בדרך ע"ע ופי' מטטרו"ן ל' שמירה כי תרגום משמרת מטרא וכעין זה פי' הרמב"ן ז"ל אלא שהוא ז"ל פי' מלת מטרו"ן ר"ל מורה הדרך כמו שאמרו בספרי אצבעו של הקב"ה נעשה מטטרו"ן למשה והראהו כל א"י וראיית המגיד שהקב"ה בכבודו ובעצמו היה מכה הוא מדשני קרא בלישניה. דלעיל בעמדו לפני פרעה אמר אנכי יוצא בתוך מצרים ומת כל בכור וכו' וכאן אמר ועברתי והכיתי והיל"ל ועברתי בארץ מצרים ומת כל בכור וכו' כדלעיל מאליהם ונקט והכיתי ליחס הדבר אליו ית' לו' והכיתי אני בעצמי. ומדהאי הוא ית' בעצמו גם ועברתי ואעשה שפטים הוא בעצמו וכ"נ מל' המכילתא בפ' ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור וגו' וז"ל וה' הכה כל בכור שומע אני ע"י מלאך או ע"י שליח ת"ל והכיתי כל בכור לא ע"י מלאך ולא ע"י שרף ולא ע"י שליח. וע"כ מדייחס הדבר אליו מפיק לה. ולקמן ית' דגם מפ' וה' הכה יכול ללמוד כן אלא דההוא יש לדחות וכפי זה מה שסיים המגיד אני ה' אני הוא ולא אחר היא דרשא אחרת לתת טעם למה צריך

הוא בעצמו כמ"ש ז"ל אני הוא שהבחנתי בין טפה של בכור לשאינה של בכור וז"ש אני הוא שיכול להבחין זה ולא אחר:

א"נ אני הוא ולא אחר ולא רשות אחר ח"ו כמו כי אני אני הוא ואין אלהים עמדי:

ודרך אגב ראיתי ליישב ל' אחר של המכילתא שהוא הפך ממש מל' המכילתא שכתבנו דהכי איתא התם ע"פ זה והכיתי כל בכור שומע אני ע"י מלאך או ע"י שליח ת"ל וה' הכה כל בכור וכו' לא ע"י מלאך ולא ע"י שליח. וכוונתו דכשם מדשינה מל' ומת כל בכור וייחס הדבר אליו ית' מזה נלמד שהיה הוא בעצמו כמו כן נאמר ג"כ בפסוק וה' הכה כל בכור דהיל"ל ויהי בחצי הלילה וימת כל בכור ושינה לייחס הדבר אליו ש"מ שהיה הוא בעצמו שאין הפרש בין והכיתי בין וה' הכה אלא שזה בל' מדבר בעדו וזה מדבר בעד אחרים ומכל א' משניהם יכלין ללמוד ומשום דדרשא זו דוה' הכה כל בכור יש לדחות דאצטריך לו' הוא ובית דינו כפירש"י לכך הוצרך לדרוש ג"כ מוהכיתי וכמ"ש הרא"ש ז"ל שאע"פ שב"ד עמו לאינו נקרא ע"י שליח:

אבל מדברי רש"י בחומש ראה דיליף אני ולא שליח מיתורא דקרא אני ה' ופי' הרא"ם ז"ל דאכילהו קאי וכאלו אמר ועברתי אני ה' והכיתי אני ה' ואעשה שפטים אני ה' ומה שסיים אני ה' אני הוא ולא אחר אין זה מיעוט אחר אלא כאלו פי' שמה שממעט מלאך ושרף ושליח הוא משום דמאני ה' משמ' אני הוא ולא אחר ע"כ:

ואני בער ולא אדע אי יתיישב פי' זה על לשון המדרש דאין דרך הברייתא כן וכך היל"ל ועברתי והכיתי ואעשה שפטים שומע אני ע"י מלאך או על ידי שרף ת"ל אני ה' כל' המכילתא דלעיל או יכול ע"י מלאך וכו' ת"ל אני ה' ולפחות היל"ל שא' אני ה' להורות שמביא ראיה לדבריו דלעיל אבל מל' זה משמע שהיא דרשא אחרת גם מלת הוא המור במדרש לא יצדק לפי' זה דהיל"ל אני ולא אחר ודו"ק וגם הרמב"ן ז"ל כתב דמלשון ועברתי והכיתי מפיק לה אבל לא מההכרח שכתבנו אלא מהכרח אחר. והרא"ם ז"ל השיג עלי ודחה ההכרה שלו ויש ליישב השגתו עיין עליו:

פסקה כ

ביד חזקה זו הדבר וכו'. הנה ה' מהר"ם אלשיך ז"ל בפי' על התורה פי' הנה יד ה' הויה כי הלא בכנים לבד אמרו לו חכמיו אצבע אלהים היא וברייתכל מכה באצבע א' הנה במכת הדבר שהיא המכה החמישית נשלמו חמש אצבעות של כל היד וזהו הנה יד ה' הויה שעכשיו תהיה יד ה' שלימה ע"ש ואף אנו נאמר עוד לפי דרך הרב דה"נ בחמש מכות האחרונות נעשו בידו ית' האחרת כל אחת באצבע א' ובזה יתפרש הכתוב כמין חומר כי ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם מארצו דקשה כפל הלשון דהיל"ל ביד

חזקה ישלחם ויגרשם וכפ"ה א"ש שבא להורות על שכל המדות היו חמש בידו אחת וחמש בידו האחרת ועם ששניהם כאחד גרמו ההוצאה חלקם הכתוב לשנים א' לשלוח וא' לגירושין שבכח ידו אחת היה משלחם דהיינו נתינת רשות לילך ובכח ידו השנית היה מגרשם כדכתיב ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם וגו':

ובזה אני מבין ג"כ פסוק ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך ולא ביד חזקה ושלחתי וגו' שר"ל ולא ביד חזקה לבד דהיינו יד אחת שהיא הניתנת חמש מכות הראשונות רק ושלחתי את ידי השנית לעשות חמש האחרונות. וזהו שסיים והכתי את מצרים בכל נפלאותי וגו'. וזהו כוונת המגיד ביד חזקה זו הדבר שלכך הזכיר מלת יד במכה זו משא"כ במכות הראשונות. לפי שזו הדבר. שהיא המכה החמישית ואומר שעכשיו נשלם כל היד. ומביא ראיה לזה הנה יד ה' הויה כמו שפירש הרב ז"ל וכפ"ה אתיא דרשא זו דלא כר"י הגלילי דלקמן שהוא סובר שכל העשר מכות היו באצבע א' אלא כר' אליעזר ור' עקיבא דפליגי עליה כמו שנבאר שם:

פסקה כא

ובזרוע נטויה זו החרב. דהיינו מכת בכורות כדיליף לה מפ' וחרבו שלופה בידו דאיירי במגפה שהיתה בימי דוד שהיא המכה החמישית שבחמש מכות האחרונות ובה נשלמה היד הב' והזרוע עצמה היא היד כנראה מהראיה שהביא מפ' וחרבו שלופה בידו ונקט ל' זרוע להיות על עוצם המכה או כדי להיות המלות שונות וכפ"ז יהיו כל העשר מכות נרמזות בשתי דרשות אלו וא"כ מ"ש המגיד אח"ך אלו עשר מכות וכו' קאי גם לדרשא הרא' לא על דבר אחר בלבד:

פסקה כב

ובמורא גדול. לפי שהזכיר מכת בכורות שהיתה ע"י ית' שנגלה במצרים בכבודו ובעצמו להכותם ומוראו הגדול וחתיתו היה עליהם קודם המכה ואחר המכה כי אמרו כולנו מתים לכך סמך לזה ובמורה גדול:

פסקה כג

ובאותות זה המטה. שאחר שהזכיר עיקר המכות בדרשא דרישא נשאר לו מלת ובאותות ודרשו על האותות שנעשו במטה והם שלש אותות שעשה משה לישראל למען יאמינו בהוצאה דהיינו היפוך המטה לנחש והבאת ידו בחיקו והנה מצורעת ולקיחה המים מן היאור והיו לדם ואע"פ ששני האותות האחרונות לא היו ע"י המטה מ"מ בכח המטה שבידו נעשו. ומביא ראיה ע"ז מדכתיב ואת המטה הזה תקח בידך דהי' בידך מיותרת. דסתם לקיחה ביד היא אלא לומר שבהיית המטה הזה בידך בכוחו תעשה גם שני האותות האחרונות:

ואם נפשך לו' שלא יתכן אמרו זה המטה רק על מה שנעשה בגוף המטה נאמר דקאי על מה שעשה במטה לפני פרעה ולא יקשה עליך אומרו ובאותות ל' רבים דכמה אותות ונסים נעשו בו באותה שעה והיינו היפוכו לנחש וחזרתו למטה ואחר שחזר למטה בלע את מטותם:

פסקה כד

ובמופתים זה הדם. אע"פ שזה בכלל המכות דיליף מרישא דקרא. חזר ושנאו בשביל דבר שנתחדש בו דהיינו דם ואש ותמרות עשן והיינו כמ"ש הריטב"א ז"ל שהמים שנהפכו לדם היו כאש שורף ונתמלאה כל מצרים עשן מהם. נמצא שהיו במכה שלשה עניינים דהיינו דם ואש ותמרות עשן:

אמ"ה נכד ה"ה למעלה בפסקת ועברתי בארץ מצרים וגו' אני ולא מלאך והכיתי כל בכור אני ולא שרף ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ולא השליח כמו שכתוב ברוב הסדורים השליח בה"א. יל"ד שהיל"ל אני ולא שליח כמו שלא אמר אני ולא המלאך וכו' ועוד צריך להבין כוונת ג' תוארים הללו מלאך שרף השליח. ונלע"ד שבא לרמוז כאן שמו של משה רבינו ע"ה שהוא ר"ת מ'לאך ש'רף ה'שליח. שגם הוא נקרא בשם מלאך כמאמה"כ ישלח מלאך ויוציאנו ממצרים. וגם עלה למרום וישב שם בין שרפי קדש לחם לא אכל ומים לא שתה ארבעים יום וארבעים לילה והרי הוא כשאר שרפי קדש והוא ג"כ השליח מאתו ית' כמה"כ לכה ואשלחך אל פרעה וגו' ושלא תאמר שמכה זו ג"כ היתה על ידו לז"א אני ולא מלאך אני ולא שרף אני ולא השליח. וא"ש גירסת השליח ור"ל שעם היותו מלאך וגם שרף וגם שליח לא היו הפעולות הנז' אלה ע"י יתברך משא"כ בשאר המכות היה משה המתחיל ועושה פעולה במטה אשר בידו. ובזה ניחא נמי מה שסיים אני ה' אני הוא ולא אחר בל' יחיד שלא בא לשלול אלא אחד שנקרא בשלש שמות הנז' והוא משרע"ה שלא פעל במכה זו מאומה והכל היה ע"י ית' וק"ל. נאם ע"ה ישמ"ח הי"ו:

עשר המכות

פסקה ד

דבר אחר ביד חזקה. לפי שראה המגיד שיש בפסוק זה חמשה חלוקות ושתי חלוקות האחרונות באו בלשון רסים מיעוט רבים שנים. שפט מזה שגם שלש חלוקות הראשונות דומיא דידהו שתים בכל חלוקה ונמצאו חמש חלוקות כוללים עשר מהות:

פסקה ה

אלו עשר מכות. אמר על המצריים לאפוקי על ישראל שלא באה עליהם שום מכה מעשר מכות והן הנה העשרה נסים שנעשו לאבותינו במצרים ואמר במצרים לאפוקי

על הים שהיו חמשים מכות וכסברת ר"י הגלילי שבסמוך ועל מה שאמר על המצריים לאפוקי ישראל הביא דברי ר"י שהיה נותן בהם סימנים דצ"ך עד"ש באח"ב לפרש היאך היה מכה את מצרים ומציל את ישראל. ואמר שר"י היה נותן בהם סימנים דצ"ך עד"ש באח"ב והוא כמ"ש רבינו שמשון ז"ל בשם רבינו האר"י ז"ל וז"ל שבמה שהיה מכה את המצריים בו היה מרפא את ישראל והיינו אותיות דצ"ך עד"ש באח"ב שבהם היה מכה את מצרים ובהם עצמם היה מרפא את ישראל והם שלשה שמות דע"ב צד"א כשח"ב והם עצמם אותיות דצ"ך עד"ש באח"ב דע"ב היינו אותיות ראשונות צד"א אותיות שניות כשח"ב אותיות אחרונות וכלפי מ"ש במצרים לאפוקי על הים הביא דברי ר"י הגלילי שסובר שעל הים היו חמשים:

פסקה יח

ר' יוסי הגלילי אומר. יש לדקדק דמה זו שאלה שלקו המצריים במצרים עשר מכות דזיל קרי בי רב הוא וכל העשר מכות מפורשים בתורה והרב אברבנאל נדחק ליישב הלשון ע"ע והיותר קשה לסברת ר"י דמשנה שלימה שנינו עשר מכות הביא הקב"ה על המצריים במצרים ועשרה על הים ועל כרחנו לומר דההיא מתני' דלא כר"י הגלילי. וחדא מתורצת בעקב חברתה דזהו שאמר מנין אתה אומר במצרים עשרה ועל הים חמשים. ור"ל דחלוקים הם מכות מצרים ממכות הים. ולאפוקי מההיא מתניתי' דסברה דשוים הם עשרה ועשרה. ומתניתין אתיא כר"א ור"ע דסתמם כפירושם שלא היו על הים חמשים מדנתתי לחלק במכות מצרים שכל אחת היתה של ארבע או של חמש ולא חלקו תחלה בין מכות מצרים לעל הים שעל הים היו חמשים ואין לומר דסמכו בחלוק זה אר"י הגלילי והוסיפו עליו הם. דאיך יסמוך ר"א רבו של ר"ע ור"ע רבו של ר"י הגלילי על ר"י הגלילי תלמידם כדמשמע ממ"ש בש"ס שאל ההוא תלמיד לפני ר"ע ור"י הגלילי שמו בכור לכמה נאכל. והם סוברים דמלת יד על המכה כדרך הכתוב במקומות רבים. ומה שסיים בדברי ר"א ור"ע אמור מעתה במצרים לקו וכו' אינו מדברי ר"א ור"ע רק הם דברי המגיד לו' דלדברי ר"י הגלילי שסובר על הים חמשים אם יסביר ג"כ כר"א או כר"ע שכל מכה היתה של ד' או של חמש יהיו על הים מאתים או מאתים וחמשים. ודו"ק:

פסקה יט

ר"א אומר וכו' ר"ע אומר וכו'. הני רבנן כלם שוים לטובה דמאי דכתיב ישלח בם חרון אפו וכו' קאי לכל מכה ומכה שכל מכה היתה כלולה מארבע או מחמש לכל מר כדאית ליה. וטעמייהו דבספר תהלים היה מזכיר מכות מצרים בפרטות כל אחת בשמה. והכניס פסוק זה ביניהם ישלח בם חרון אפו מבלי שיזכיר בו שום מכה מיוחדת מזה נראה דפסוק זה קאי לכל מכה ממכות שהזכיר לפניו ולאחריו שכל אחת היתה מארבע או

מחמש ופלוגתייהו בפי' הפסוק דק"ל לר"א מאי דשני קרא בלישניה דבחלוקה הראשונה נקט חרון אפו בכינוי משא"כ באינך עברה וזעם ומשלחת. דהיל"ל חרון אף כמו באינך או איפכא. גם אומרו בחלוקה שניה עברה בלא וי"ו מוסיף מזה שפט שחלוקת חרון אפו אינה מן המנין. שהיא כלל לאינך שאחריה. והכי קאמר חרון אפו דהיינו עברה וזעם וכו' וכפ"ז יהיה אמרו עברה היא החלוקה הראשונה. לכך נקטיה בלא וי"ו. ור"ע סבר דחלוקת חרון אפו גם היא מן המנין ואינה כלל לפרטים שאחריה. ונקט הכינוי בחדא וה"ה לאינך. או סבר דדוקא נקט הכינוי בחרון אף לרוב גודלו. שכן כתיב ויחר אף ה' בארץ ההיא וכתיב התם מי חרי האף הגדול הזה. ועוד כתיב היש מכאוב כמכאובי וגו' אשר הוגה ה' ביום חרון אפו. ומאי דנקט עברה בלא וי"ו כן דרך המקרא בכמה מקומות. ובפסוק זה עצמו נקט משלחת חסר וי"ו:

והנה הרב של"ה שם רמז לדברי ר"א שכל מכה היתה של ד' מכות בפ' שלח נא ביד תשלח וסיים גם ד'ן ר"ל ארבעה פעמים חמשים והם מאתים. ואלו לדברי ר"ע שכל מכה היתה של חמש לא נזכר שם רמז רק סברא בעלמא שהוא חושב ארבע לכל מכה מלבד שורש המכה עצמה:

ולענד"ן לפרש לדעת ר"ע ויתיישב עם זה מה שהקשו המפ' בדרשת ר"י הגלילי שעל הים חמשים מדכתיב בים את היד הגדולה משא"כ במצרים דכתיב אצבע והרי גם במצרים כתוב יד במכת הדבר הנה יד ה' הויה ונדחו לתרץ. ולכן אני אומר דבמכת מצרים הואיל וכתיב אצבע וכתיב יד דהוו תרתי דסתרן על כרחיך לומר דהכי קאמר דכל מכה מהעשר שהיתה באצבע היתה של חמש בשיעור כל היד שיש בו חמש אצבעות וזו כמעט ראיה ברורה לר"ע. ור"א סובר דמאי דכתי' במצרים יד היינו שכל אחת מעשר יש בה ארבע ומה שהביאו ראיה לדבריהם מפסוק ישלח בם חרון אפו. היינו לפי ששם נזכר שם פרטי כל אחת מהם. ודו"ק:

דיינו

פסקה ב

כמה מעלות וגו' אלו הוציאנו וגו'. היל"ל ולא דן אותם כלשון הפ' וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי. אלא דלשון זה יצדק על פיסוק הדין לחובה או לזכות לכך נקט ולא עשה בהם שמורה על מעשה העונש בפועל שכן כתיב לאסור מלכיהם בזקים וגו' לעשות בהם משפט כתוב ולשון זה ג"כ נאמר באלהיהם ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים:

פסקה ג

אלו עשה בהם שפטים. לכאו' מה שעשה באלהיהם אין זו מעלה למקום על ישראל דאם המצריים פשעו ששעבדו את ישראל אלהיהם מה עשו. אלא משום דהא בהא תליא. דכשהקב"ה נפרע מן האומה. נפרע מאלהיה תחלה. נמצא ששניהם נעשו בשביל ישראל. וא"כ גם מה שעשה באלהיהם היא מעלה למקום עלינו. ועוד שישראל במצרים היו עובדים ע"ז ובמה שעשה באלהיהם ידעו שאין בהם ממש ואין צור זולתו אלהינו. והאמינו בה'. וזו ודאי מעלה יתירה למקום עלינו:

פסקה ד

אלו עשה באלהיהם. הקדים המגיד עשה באלהיהם להרג בכוריהם שלא כסדר הכתוב שכתב תחילה והכיתי כל בכור ואח"כ ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים. לפי שאין הקב"ה נפרע מן האומה אא"כ נפרע מאלהיה תחלה. וקרא עיקר המכה נקט תחלה. שעיקר המכה באה עליהם ובשבילם לקו אלהיהם:

פסקה ה

אלו הרג בכוריהם. בביזת מצרים תרי קראי כתיבי אחד קודם מכת בכורות ויתן ה' את חן העם בעיני מצרים ואחד אחר מכת בכורות וה' נתן את חן העם בעיני מצרים וכבר כתבתי בחידושי על התורה לקיים את שניהם דהשאלה היתה קודם מכת בכורות. והנתינה אחר מכת בכורות ע"ש באורך והכא איירי בנתינה ולכן הקדים המגיד הרג בכוריהם לנתן לנו את ממונם:

פסקה ו

אלו נתן לנו את ממונם. אע"ג דביזת הים היתה אחר קריעת ים סוף מכל מקום הואיל וביזת מצרים היתה קודם הקריעה לכך הקדים המגיד נתן לנו את ממונם לקרע לנו את הים וכלל במלת ממונם ביזת מצרים וביזת הים:

פסקה ז

אלו קרע לנו. ודאי דקריעה בלא העברה לאו כלום היא. דאי לא יעברו מה צורך בקריעה. ולכן פי' המפרשים דמעלת ההעברה זולת הקריעה היא מה שהעבירם בחרבה בלי רפש וטיט. אך מפסוקי תהלים אין נראה כן שהזכיר השתי מעלות הללו לגוזר ים סוף לגזרים והעביר ישראל בתוכו ולא הזכיר בחרבה היא מעלת ההעברה שעיק' מעלת ההעברה היא מה שהיו ישראל בתוך הים והמים להם כחומה וככותלים מזה ומזה לכל שבט ושבט בפ"ע והם עוברים בתוך המחיצות וזהו שלא אמר והעביר ישראל בו. וז"ש ולא העבירנו בתוכו שהיא עיקר המעלה. ונוסף גם הוא שהיתה ההעברה בחרבה בלי רפש וטיט אך אין זה עיקר מעלת ההעברה:

פסקה ח

אלו העבירנו וכו' ולא שקע וכו'. הי"ל ולא טבע כלשון הפסוק טובעו בים סוף. אלא שלשון זה נופל על תחילת הטביעה. ולכן נקט לשון שיקוע לפי שצללו כעופרת בתחתית הים. כדבר השוקע בתחתית הכלי:

פסקה ט

אלו שקע וכו'. ולא ספק וכו'. היינו כל מה שצריכי' לחם ומים וכסות וענני כבוד לבל יכם שרב ושמש וכולם מפורשים בכתוב ושאר צרכים שלא נתפרשו הרי הכתוב כוללן זה ארבעים שנה. ה' אלהיך עמך לא חסרת דבר ואמר ולא האכילנו את המן הגם שזה בכלל ספק צרכנו שהזכיר הנה לא קצרה ידי ית' מהספיק להם תבואה שהוא מאכל גשמי והוא ית' האכילם את המן שהוא מאכל רוחני וקדוש ונבלע באיברים:

פסקה יא

אלו האכילנו את המן. אעפ"י שהשבת קדם למן דשבת ודינין במרה איפקיד. ומן ירד אח"ך במדבר סיני. עכ"ז הקדים המגיד המן לשבת שהרי אמרו ז"ל שהעוגות שהוציאו ממצרים טעמו בהם טעם מן. א"כ המן קדש. א"כ משום שאחר שע"י ירידת המן נתחדשו כמה דיני שבת כמו שמפורש בפרשת המן. גם ע"י המן נודעה גדולת שבת וקדושתו שלא ירד בו מן. ובשבילו היה מתברך המן ביום הששי ללחם יומים. וזהו ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו לכך הקדים המגיד המן לשבת:

פסקה יב

אלו נתן לנו את השבת וכו'. ולא קרבנו וכו' שע"י הקריבה ההיא למקום מקודש שהשכינה שורה עליו קנו קדושה שחפץ ה' בנו להתקדש בקדושתו כמ"ש קדושים תהיו כי קדוש אני ה' ועוד נתן לנו את התורה הקדושה שע"י וע"י מצותיה הוסיף לנו קדושה על קודשה. והכניסנו לא"י ארץ הקדושה. שגם האדמה אשר הם עליה היא קדושה. ובנה לנו בית הבחירה להתמיד בקדושה שע"י העון נטמא הגוף וע"י הקרבת הקרבן בב"ה הם נטהרים מהעין ומתמידין בקדושה. וז"ש ובנה לנו את בית הבחירה לכפר על כל עונותינו:

פסח מצה ומרור

פסקה א

רבן גמליאל היה אומר. טעמו כתב התי"ט פ"י דפסחים מ"ה משום דכתיב ואמרתם זבח פסח וכו' פי' באמירה שצ"ל פסח זה שאנו אוכלין ואתקש מצה ומרור לפסח דצ"ל מצה זו ומרור זה ע"כ. ובזה אני מבין מה שהוצרך להזכיר המנין דמניינא למעוטי מאי דלפי שמצינו שהקפיד הכתוב בכמה מקומות על סיפור יציאת מצרים בלילה הזה. ואנחנו

לא נדע על איזה סיפור הקפיד הכתוב שא"א בלעדו אם על הכלל כלו דהיינו כל ההגדה מראש ועד סוף או על איזה פרט בלבד קפיד אבל השתא דגלי קרא חיוב אמירת שלשה דברים אלו ש"מ דאלו השלשה בלבד הם עיקר הסיפור ועלייהו קפיד קרא שאם לא אמרם או אם חיסר אחד מהם אפי' בדיעבד לא יצא ידי חובתו. אבל כל שאר דברי ההגדה אינם רק בכלל כל המרבה לספר ה"ז משובח ולהכי נקט מניינא. למעוטי שאר הסיפור ועדיין צריכים אנו לתת טעם לסדר זה פסח מצה ומרור הרי מה שמררו את חייהם קדם בזמן לפסח ומצה שהיו בליל ט"ו וא"כ הי"ל להקדים להם המרור. ואע"פ שסדר הפסוק ג"כ כך הוא ואכלו את הבשר בלילה הזה וגו' על מצות ומרורים יאכלהו. מ"מ קשה דהכל טעמא מאי ונראה שרצה ר"ג דשנים מאלו השלשה המחוייבים שהם פסח ומצה הם עיקריים יותר מהמרור שהם מורים על עיקר הנס והגאולה פסח על שפסח ה' על בתי בנ"י ומצה שלא הספיק להחמיץ עד שגאלם משא"כ המרור שאינו רק לזכר בעלמא לוימררו את חייהם לכך הקדים את שניהם למרור. ועי' במפרשי התי"ט פ' ערבי פסחים מה שתירצו בזה:

פסקה ב

פסח שהיו אבותינו אוכלין. לעין מניה כתיב והיה כי יאמרו אליכם בניכם מה העבודה הזאת לכם. וממה שלא אמר ואמרתם לבניכם. או ואמרתם אליהם כמו בתשובת שאר הבנים דכתיב ואמרת לבנך עבדים ואמרת אליו בחוזק יד. יליף המגיד דאף לעצמו בלתי שאלת הבנים צריך שיאמר כן בדרך שאלה ותשובה על שום מה על שום שפסח וז"ש ואמרתם בח פסח הוא לה' ר"ל שוה שאנו אוכלים הוא זבח פסח לה' ועל שום מה בשביל שפסח על בתי בנ"י ואמר בנגפו את מצרים וכו' ואת בתינו הציל. את ואת אתו לרבויי מ"ש ז"ל מצרי והוא בבית ישראל לקה. ישראל בבית מצרי ניצול. והיינו את מצרים לרבות שגם מצרי בבית ישראל לקה ואת בתינו לרבות בית המצרי שגם ישראל בבית המצרי ניצול ואע"פ שכבר דרשו כן מפ' ולא יהיה בהם נגף כמו שפירש"י שם הדר רבינהו בתשובת שאלת הבן לו' שצריך להודיע לו גם הפרטים הללו:

ואנכי ראיתי להביא מדרש פליאה הביאו הרב קרבן פסח וז"ל ואמרתם זבח פסח מכאן שדורים בהלכות פסח קודם לפסח שלשים יום ע"כ והוא תמוה והרב ז"ל פי' וז"ל כי חצי פ' היא מ' וחצי ס' היא ל' וחצי ח' היא ד' הרי למ"ד ר"ל שכשאתה זובח הפסח לחצאין יהיה למ"ד ותהיה הדרש בהלכות פסח שלשים יום ע"כ ולע"ד נראה דממלת פסח לבד מפיק לה דר"ת פסח למפרע הוא ח'צי ס'מך פ'ותחין ור"ל חצי ס' דהיינו ל' קודם פסח פותחין באמירת הזבח ועניני הפסח וקל:

פסקה ד

מצה זו שאנו אוכלין. צריכין אנו להבין אימת היה ההגלות הזה שנגלה עליהם. אם הוא בשעת מכת בכורות דכתיב ועברתי בארץ מצרים איך יאמר עליו וגאלם מיד הרי ההגלות ההוא היה בחצי הלילה והם לא יצאו עד נכון היום ואין זה מיד ואף אם נאמר כמ"ש ז"ל ע"פ הוציאך ה' אלהיך ממצרים לילה שמשעה שניתן להם רשות ליצא מיקרי יציאה. מ"מ איך יתכן לו' שלא הספיק להחמיץ מעת שנגלה דהיינו מחצית הלילה עד אור היום שיצאו והוציאוהו עיסה בלי חימוץ:

לכ"נ דההגלות הזה היה ביום בשעת יציאתם ותכף נגאלו ולפי שהיו סבורים שיהיה להם שהות כשיאיר היום להכין להם צדה ואחר כן יצאו לכך לא לשו עיסתם בלילה מחצית הלילה ואילך. או לפי שהיו טרודים אז בשאלת כלי כסף וכלי זהב ושמלות. ולכן לא לשו עיסתם עד אור הבקר ותכף ללישתם גורשו ממצרים וגו' ולא הספיק להחמיץ עד שנגלה עליהם וגאלם. ומה שנגלה עליהם אז בשעת יציאה איפשר שלמד כן מדכתיב ואנכי אעלך גם עלה. או מדכתיב או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי וגו' ככל אשר עשה ה' במצרים לעיניך ומשמע דבשעת עליה ממש ובשעת לקיחה נגלה עליהם:

פסקה ו

מרור זה שאנו אוכלין. כבר כתבתי בפסקת מה נשתנה טעם אחר למרור אבל המגיד נקט טעם פשוט יותר דמרור משום וימררו ל' נופל על לשון. ואמר בחומר ובלבנים על עבודת פרעה בבנין שהוא בחומר ובלבנים. ובכל עבודה בשדה היינו עבודת המצריים שהיו משתעבדים בהם בכל מיני עבודות כדכתיב ויעבידו מצרים וגו' ומפרש דעבודת מצרים היתה קשה משל פרעה וז"ש את כל עבודתם אשר עבד ובהם היה בפרך עבודה מהמפרכת הגוף ומשברתו:

פסקה ז

בכל דור ודור. מעולם היה קשה עלי להבין כוונת המגיד. חדא דמה ראיה מייתי מפ' עשה ה' לי בצאתי ממצרים הואיל ועד דור היוצא הכתוב מדבר. והיותר קשה מה חזר להביא ראיה אחרת מפ' ואותנו הוציא משם ולא הספיק לו ראיה הראשונה. והקדים לו' שלא את אבותינו. ונראה לפי שהדור היוצא ממצרים נגזר עליהם למות במדבר זולת הפחותים מבן עשרים ואותם היו מיוצאי מצרים ומבאי הארץ. וכל העם הילודים במדבר היו מבאי הארץ. ולא מיוצאי מצרים. והיה עולה על דעתינו לו' שאותם שלא יצאו ממצרים אינם חייבים להראות עצמם כאלו יצאו ממצרים וכ"ש דורות שאחריהם שאינם לא מיוצאי מצרים ולא מבאי הארץ לכך בא המגיד לו' שבכל דור ודור חייבים בזה. ומביא ראיה מפ' בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים הנאמר בפ' בא דלעיל מניה כתיב והיה כי יביאך

ה' אל ארץ וגו' ועבדת את העבודה הזאת וכו' היא עבודת הפסח דנראה שהוא שפת יתר שהרי כבר נאמר בפ' זו והיה כי תבואו אל הארץ וגו' ושמרתם את העבודה הזאת. אלא דאי מהתם הו"א דוקא הדור היוציא הוא דחייב בעבודה כדמוכחי קראי אבל באי הארץ לא. לכך חזר לו' והיה כי יביאך לכלול כל באי הארץ. וע"ז סיים ואמר והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי. וא"כ קשה איך יצדק על באי הארץ לו' עשה ה' לי נסים בצאתי ממצרי' והרי עם אבותיהם עשה ולא עמהם, ואבותיהם הם היוצאים. א"ו משו' דחייב לראות את עצמו כאלו יצא. לכך הם אומרים עשה ה' לי בצאתי. אלא דאכתי י"ל דדוקא הדור שהיו מבאי הארץ אף שלא היו מיוצאי מצרים דתכלית היציאה היתה לצורך ביאתם לארץ אבל דורות שאחריהם שאינם לא מיוצאי מצרים ולא מבאי הארץ לא. לכך סיים ואמר שלא את אבותינו בלבד וגו' אלא אף אותנו והביא ראיה לזה מפ' ואותנו בפ' ואתחנן דלעיל מיניה כתיב ויוציאנו ה' ממצרים ביד חזקה ומה צורך לכפול הדברים באומרו ואותנו הוציא משם. אלא לדרוש באם אינו ענין לו' שאפילו אותנו שאין אנו מיוצאי מצרים ולא מבאי הארץ חייבים אנו לראות את עצמנו כאלו יצאנו כנ"ל. ודו"ק:

א"נ יאמר במה שנדקדק עוד דתחלה אמר כאלו הוא יצא דמשמע כאלו יצא והוא לא יצא באמת ואח"ך שלא את אבותינו בלבד וכו' אלא אף אותנו גאל דמשמע שגאל אותנו באמת. ועוד מאי עמהם דקאמר דנראה שפת יתר. אלא הענין הוא בהקדים מתי דאיתא בפסחים ד' קי"ו על משנה זו וז"ל שאמר רבא צריך שיאמר וחותנו הוציא משם ע"כ וצריך לתת טעם למה לא הספיק לו לרבא אמירת הפסוק שבמשנ בעבור זה עשה ה' לי והוא המוקדם בתורה והצריך לו' ג"ך פ' ואותנו הוציא משם. ונראה דטעמו הוא דאי מהתם הו"א דמאחר שהדורות הבאים לא יצאו באמת א"כ מ"ש עשה ה' לי היינו כאלו עשה ולא באמת ולכן אמר שצריך שיאמר ג"ך ואותנו הוציא משם דמשמע דבאמת גם אותנו הוציא מדשנה עליו הכתוב. והטעם כמשז"ל דאלו נתעכבו שעה א' במצרים היו נטמעים בן' שערי טומאה ושוב לא היו יוצאין הם ובניהם עד עולם שהבנים נמשכים אחר אבותיהם. ונטמעין עמהם. וכמ"ש בתחלת ההגדה ואלו לא הוציא וכו' עדיין אנו ובנינו וכו' נמצא דכשנגאלו הם נגאלנו גם אנחנו עמהם ובזה יובנו דברי המגיד כמין חומר. דתחלה אמר כאלי הוא יצא ממצרים. והביא ראיה מפסיק ראשון בעבור זה עשה ה' לי שאין ללמוד ממני רק כאלו יצא ולא באמה. ואח"כ אמר שלא את אבותינו בלבד אלא אף אותנו הוציא באמת והביא ראיה ע"ז מפ' שני ואותנו הוציא משם דבאמת הוציא אותנו גם אנחנו מדשנה עליו. ולכן אמר אף אותנו גאל עמהם. שכשם שבשעבוד

היינו נגררים עמהם ונמשכים אחריהם כך בגאולה נגאלנו עמהם. וכלל דבריו הוא דמפ' ראשון לא הוה ילפינן כ"א כאלו יצאנו ומפ' שני ילפינן שיצאנו ממש וכפי זה מ"ש שלא את אבותינו וכו' ע"ז הפיסקא אינו מדברי התנא רק הוא תוס' מהמוראים האחרונים או מהבאים אחריהם:

חצי הלל

פסקה ב

לפיכך אנחנו חייבים. ר"ל הואיל וגם אנחנו יצאנו. א"כ כל הנסים שנעשו להם נעשו גם לנו. ולכן חייבים אנחנו להודות וכו' למי שעשה לאבותינו ולנו את כל הנסים האלו ואמר שהוציאנו מעבדות לחירות וכו' הזכיר כאן חמשה חלוקות שלכאורה נראה שכלם ענין א' ואינו רק כפל ענין במלות שונות. אבל הענין שהמגיד כיון בה' חלוקות אלו כנגד חמשה עניינים קשים שהיו להם לישראל במצרים. א' מה שכתוב בנימוסי מצרים שאין עבד יוציא משם לחירות. ב' העבודה הקשה ששמו עליהם. ג' היגון והאנחה הנמשך להם מעבו' קשה התדירות כדכתיב ויאנחו בני ישר' מן העבודה. ד' מה שהיו משליכים בניהם ליאור ואמרו ז"ל שהיה פרעה שוחט ק"ן תינוקות וסך בדמן. ה' שהיו מכשילים אותם בע"ז. כנגד הראשונה שאין עבד יוציא משם לחירות. אשר הוציאנו מעבדות לחירות. כנגד הב' שהיא עבודה קשה אמר ומשעבוד לגאולה. כנגד הג' שהוא היגון והאנחה אמר ומיגון לשמחה. כנגד הד' שהיו משליכים התנוקות ליאור ושוחטים אותם ונמצאו אבותיהם מתבלים עליהם אמר ומאבל ליו"ט דבאבל כתיב ואחריתו כיום מר. ונהפך להם יום מר ליו"ט. וכנגד החמישית שהיא עבודה זרה שעובדיה תועים מדרך השכל והולכים באפלה אמר ומאפילה לאור גדול הוא אור אין סוף ב"ה שהוא אור גדול צח ומצוחצח:

פסקה ג

הללויה הללו עבדי ה'. הכוונה כמ"ש לעיל על ומאפילה לאור גדול שהיו מעבידים אותם לע"ז. וכשאמרם ז"ל מה אלו אף אלו וא"כ היו עבדים לה. ולכן אומר להם עכשיו שראוי לכם להלל ה' להיותכם עבדי ה' ולא עבדים לע"ז ואמר הללו את שם ה' ר"ל שההילול הוא שם ה' בעצמו ששמו המיוחד ית' ויתי' הוא מורה על ההילול בכתיבתו ובקריאתו ובנקודותיו שהשם בכתיבתו מורה על היה הוה ויהיה ובקריאתו באדנות מורה שהוא אדון הכל. ובנקודותיו שהם שח"ק שבא חולם קמץ. וכתב ה' מנחת שי בפ' הלה' תגמלו זאת שזהו יהי' שם ה' מבורך וזהו ג"ך זה שמי לעולם ע"ש שנקודות מבורך ונקודות לעולם הם נקודות שם המיוחד. ועפ"ז אני מבין מה שתקנו בתפלה ברכו את ה'

המבורך. והם עונים ברוך ה' המבורך לעולם ועד שהוא אומר להם ברכו את ה' שהוא מבורך ועומד שנקודותיו מורים ע"ז שהם נקודות מבורך. והם עונים ברוך ה' המבורך לעולם ועד שנקודותיו ונקודות לעולם מורים שהוא מבורך לעולם. ואמר ברוך על זמן ההוה המבורך על זמן העבר לעולם ועד על העתיד ועל שלשתם מורה השם בכתיבתו היה הוה ויהיה ויהי כוונת דוד הע"ה באומרו הללו את שם ה' שהשם עצמו הוא השבח וההילול שנקודותיו הם נקודות מבורך. וזהו יהי שם ה' מבורך והם ג"כ נקודות לעולם וזהו מעתה ועד עולם. ומכלל הדברים שמענו ג"ך מה שמורה כתיבתו דהיינו מעתה הוא זמן ההוא ועד עולם הוא זמן העתיד. ולכלול גם זמן העבר אמר ממזרח שמש ועד מבואו וגו' דהיינו מעת התחלת זריחת השמש לזרוח דהיינו בבריאת העולם. ועד מבואו דהיינו סוף העולם דכתיב ואפרה הלבנה ובושה החמה ע"ד שדרשו וזרח השמש ובא השמש עד שלא שקעה שמשו של צדיק זה וכו' ור"ל מתחילת בריאת העולם עד סופו ועד בכלל מהולל שם ה' הרי ההילול יוציא מנקודותיו וכתיבתו ועל קריאתו באדנות שהוא אדון הכל העליונים והתחתונים אמר רם על כל גוים ה' הם התחתונים על השמים כבודו הם העליונים המלאכים וכל צבא מרום.

ומלת רם מושך עצמו ואחרים עמו כאלו אמר רם על כל גוים ה' ורם על השמים כבודו. ואמר מי כה' אלהינו וגו' בא להזכיר שבחו יתברך וגדולתו אשר עשה ביציאת מצרים שני דברים הפכיים. ולכן הזכיר שם ה' שם הרחמים ושם אלהים המורה על הדין. והיינו שהביא על המצריים עשר מכות במדת הדין. וכנגדם עשרה נסים שנעשו לישראל שניצולו מן המכות במדת הרחמים. וזהו מי כה' אלהינו שיוכל לעשות שני דברים הפכיים בזמן אחד. והדר מפרש המגביהי לשבת המשפילי לראות וגו' ר"ל שעם שהוא ית' גבוה מעל גבוה הוא משגיח ומשפיל לראות בשמים הם גסי הרוח במצרים שהיו מתגאים על ישראל ומשעבדים אותם כעין שדרשו לא בשמים היא לא בגסי הרוח. ובארץ הם ישראל שהיו במצרים שפלים עד עפר להרע לאלו ולהטיב לאלו:

או יאמר המשפילי לראות וגו' שמצינו שראייתו יתברך לעשות משפט כמו לראות את העיר ואת המגדל ארדה נא וגו' וירא כי רבה רעת האדם בארץ וכשהוא ית' נפרע מן האומות נפרע משריהם תחילה. דכתיב יפקיד ה' על צבא המרום וגו' וזהו המשפילי לראות בשמים הם השרים שלמעלה ובארץ הם המצריים למטה לעשות בהם משפט כתוב ומצינו ראייתו ית' ג"כ לטובה כי ראה ה' בעוניי. את עניי וגו' ראה אלהים.

וז"ש מקימי מעפר דל ר"ל ישראל שהיו משועבדים בחומר ובלבנים שהכל היה מן העפר הקים אותם מאותו עפר והיתה להם תקומה להושיבי עם נדיבים כמו שנבאר.

מאשפות ירים אביון שהיו עובדים ע"ז במצרים. והע"ז היא אשפה מטונפת וטמאה כנדה מאשפות שהם כמה מיני ע"ז ירים אביון שבאונס היו עובדים ובלבם היו תאיבים לעבודתו ית' ולקדושתו. להושיבי עם נדיבים עם נדיבי עמו וגו' כפל הענין הוא דקאי על שני חלוקות דלעיל מקימי מעפר.

מאשפות ירים. כנגד מקימי מעפר דהיינו מעבודת חומר ולבנים אמר להושיבי עם נדיבים הם שבט לוי שלא נשתעבדו וקרי להו נדיבים על שנדבה רוחם אותם לעסוק בתורה ולפיכך לא נשתעבדו. וכנגד מאשפות רים אביון שהיא ע"ז אמר עם נדיבי עמו הם ג"כ שבט לוי שהם לבדם המתנדבי' בעם במעשה העגל שלא לעבוד ע"ז דכתי' מי לה' אלי וגו':

מושיבי עקרת הבית. היינו כמ"ש לעיל על ומיגון לשמחה שהיו משליכים את בניהם ליאור ושוחטים אותם והיו אז כאשה עקרה לא ילדה. והקב"ה היה מרבה אותם שלא כפי הטבע. וז"ש מושיבי עקרת הבית שהיתה כעקרה. החזירה אם הבנים שיש לה בנים הרבה והיא שמחה עם בניה:

פסקה ד

בצאת ישראל ממצרים. כבר כתבנו על ומעבדות לחירות מ"ש ז"ל שאין עבד יוצא ממצרים לחירות וג"כ היו שם ישראל עובדים ע"ז מה אלו אף אלו. אומר שעתה מלבד שבטלו שניהם אלא אדרבא היה הפכם למעליותא. וז"ש בצאת ישראל ממצרים שיאן עבד יוצא משם לחירות בית יעקב מעם לועז גוי מקרב גוי שהיו עע"ז כמותם. והיינו דקרי להו בשם יעקב שלא היו עושים רצונו של מקום. ואמר שעכשיו היה נהפך לטיבותא. כנגד מה שהיו עע"ז אמר היתה יהודה לקדשו שחזרו לעבודתו ית' ולקדושתו. וקראם בשם יהודה מעין מ"ש ז"ל שכל הכופר בע"ז נקרא יהודי ושיהודי נגזר מיהודה. וכנגד מה שהיו תחת ממשלת מצרים שאין עבד יוצא משם לחירות. אמר ישראל ממשלותיו. שחזרו תחת ממשלתו יתברך.

א"נ יאמר בצאת ישראל וגו' עם הפסוקים שאחריו הים ראה וינס וגו' הנה הרב ק"פ פי' בהקדים מה שפירש"י בפ' כה תאמר לבית יעקב אלו הנשים. עוד אמרו שהיו המצריים לועזים על ישראל אם בגופם שלטו בנשותיהם לכ"ש. עוד אמרו ז"ל לא עביד רתמנא ניסא לשקרי. הוא אומרו בצאת ישראל ממצרים בית יעקב אלו כנשים מעם לועז מהעם שהיו לועזים עליהם שזנו ונבעלו למצריים והיו אומרים היתה יהודה לקדשו דמצרים מל' לא יהיה קדש שהרי ישראל ממשלותיו. לשון ממשלה. ואם בגופם שלטו וגו' וסותר זה מהים ראה וינס דקב"ה לא עביד ניסא לשקרי אלא ודאי שהיו בני אבותיהם ע"כ:

ולעד"ן לפרש ע"פ ההקדמות הנז' בצאת ישראל ממצרים שהיא ערות הארץ והמצריים שטופי זמה. והיה מקום לומר שח"ו נכשלו ישראל שם בזנות. ובפרט בית יעקב אלו הנשים. מעם לועז שהיו לועזים עליהם אם בגופם שלטו וגו' ובא הכתוב לסתור דבריהם. היתה יהודה לקדשו ית' שהם קדש לה' דכתיב קדש ישראל לה' וכל מקום שאתה מוצא גדר ערוה אתה וצא קדושה וממה שהם קדש נשמע שהם גדורין מן הערוה והיינו הנשים ולכך נקט היתה ולא היה. ישראל ממשלותיו שגם הזכרים משלו ביצרם ונגדרו מן הערוה. וקראם ממשלותיו בכנוי לו ית'. שאלמלא הקב"ה עוזרו לאדם אינו יכול לו. ונמצאת ממשלותם ביצרם. היא ממשלתו ית':

א"נ היתה יהודה לקדשו וכו' ויתיישב שפיר או' היתה ולא היה. ואו' ממשלותיו ל' רבים ולא ממשלתו ונקדים מ"ש ז"ל שמכל השבטים היה מלך או שופט ומשבט שמעון שבא זמרי על כזבי לא העמידו מלך או שופט. וז"ש היתה יהודה לקדשו שהוא קדש לה' וגדורים מן הערוה כמ"ש. ואמר היתה ולא היה כמ"ש ז"ל שלומית בת דברי אחת היא ופרסמה הכתוב וזהו אומרו היתה ר"ל אחת לבד היתה וראיה לזה שהרי ישראל ממשלותיו שהיו להם ממשלות רבות ומהם שופטים מהם מלכים מלכי ישראל ומלכי יהודה ואלולי שהיו גדורים בערוה לא העמידו לא מלך ולא שופט. הים ראה וינס לפי שראה והבן בקדושתם לכך לא עמד בפניהם ואז הירדן נשא ק"ו בעצמו ואמר אם בארזים נפלה שלהבת מה יעשו אזובי קיר וזהו הירדן יסיב לאחור ונקט לשון יסוב לשון עתיד לומר שמאותה שעה ידעו ודאי שהירדן יסיב לאחור בהגיעם שם:

ודרך אגב נבין מאמרם ז"ל וז"ל הים ראה וינס מה ראה ארונו של יוסף. והוא תמוה אבל הענין בהקדים מ"ש ז"ל שכל מי שבא דבר ערוה לידו וניצול הימנו עושים לו נס. וזהי הכוונה מה ראה ארונו של יוסף שתבעתו אשת אדוניו וניציל הימנה. והואיל ובא דבר ערוה לידו וניצול ראוי ליעשות לו נס הן בעודנו חי ואף כי אחרי מותו שחביבים צדיקים במיתתם יותר מבחייהם. ואם זה הים גדול ראה ונבקע הירדן קטן הכמות ודאי יסוב לאחור אפי' בלתי ראייה וכ"ש אחרי ראותו ארונו של יוסף. ומאי דנקט גבי הים ל' ניסה. וגבי הירדן נקט יסוב לאחור נראה דגבי הים היו המים נסים לימין ולשמאל ונעשו י"ב שבילים לי"ב שבטים נקט לשון ניסה. וגבי הירדן שהוא נחל מושך שהמים שלפניהם תמו ונכרתו ושלאחריהם היו נגדשים שם וחוזרים לאחוריהם נקט יסוב לאחור:

או יאמר בכוונת הפסוקים הים ראה וינס שראה מעשה ונזכר הלכה ראה המטה בידו של משה דכתי' ואתה הרים את מטך ונזכר שהוא הכה מי היאור והפכו לדם וגם ונבקע לפניהם והירדן נשאר ק"ו ממנו כנזכר:

או יאמר ונמשיך בזה כל הפסוקים. והענין שכל א' מהארבעה חלוקות מגיד מה שראה ולפיכך עשה מה שעשה. ויהיה מלת ראה קאי לכל החלוקות ונקדים מ"ש ז"ל ע"פ וישב הים לפנות בקר לאיתנו לתנאו הראשון שתנאי התנה הקב"ה. עמו במעשה בראשית ישקרע לפני ישראל. וילפי לה מדכתיב יקוו המים מתחת השמים וגו' ועוד אמרו ז"ל ע"פ כי במקלי עברתי את הירדן הזה שנתן מקלו בירדן ונבקע הירדן. והאבות סי' לבנים שכך עתיד הירדן ליבקע לפני ישראל. וז"ש הים ראה. ראה מעשה ונזכר הלכה שראה המטה בידו של משה ונזכר התנאי שהתנה עמו השי"ת שיקרע לישראל ולכן נס מפניהם. וכן הירדן ראה המטה בידו של משה [א"ה לכאורה לא נבקע הירדן אלא ע"י יהושע ואיפשר שממה שראה מקודם המטה בידו של מרע"ה קבל עליו שיסוב אח"ך לאחור] ונזכר שהוא עצמו נבקע במקלו של יעקב והוא סי' לבניו ולכן יסוב לאחור. וכן ההרים ראו מה שהכה בצור ויצאו ממנו מים ולכן רעדה אחזתם מפחד ה' ורקדו כאילים. ואע"פ שבאותה שעה עדיין לא הכה בצור מ"מ כבר נגזר עליו כן מששת ימי בראשית. שאחד מן עשרה דברים שנבראו בע"ש בה"ש הוא פי הבאר שהוא הסלע שהיה מתגלגל עמהם בכל מקום שהולכין וכן הגבעות נזדעזעו ורקדו כבני צאן. ויהיה רקדו כמו וירקדם כמו עגל. שנזדעזעו מפחד ה'. ודימה ההרים לאילים והגבעות לבני צאן שההרים שהם גדולים מהגבעות דימה אותם לאילים הגדולים שרוקדים בשעה שמתנגחים יחד. והגבעות שהם קטנים דימה אותם לבני צאן שהם קטנים. וכששואלים אותם מה לך הים מה לך הירדן. וכן ההרים והגבעות. משיב כל א' מהם כפי עניינו. משיב כל א' מהם כפי עניינו. הים אומר טעם דנס מלפני אדון חולי ארץ. שבשעת בריאת העולם התנה עמו שיקרע. ויהיה חולי מעניין בריאה כמ"ש הרד"ק שורש חול בשם רבינו יונה. והירדן משיב מלפני אלוה יעקב שהוא נבקע לפני יעקב אביהם והוא סי' לבניו. וההרים משיבים ההפכי הצור אגם מים וגו' שהצור שהוא דבר חזק וקשה הופכו לדבר לח. ונעשה אגם מים. והגבעות משיבים חלמיש למעיינו מים. שהופך החלמיש הקשה למעין מים. והשתא הוי תשובת ההרים והגבעות כעין תשובה אחת שהיפוך הצור לאגם הוא היפוך החלמיש למעין המלית שונות. והוא סגי בתשובה אחת לשניהם. אלא לפי שחלוקים הם בשאלותיהם אלו כאילים ואלו כבני צאן. חלקם גם כן בתשובותיהם:

כוס שניה

פסקה ב

בא"י אשר גאלנו וגאל את אבותינו. הקדים גאולתינו לשל אבותינו. דתחלה צריכים להודות על עצמינו. ואח"כ על אבותינו. שכן לענין הוידוי אני אומרים אבל חטאנו אנחנו ואבותינו. כדכתיב והתוודו את עונם ואת עון אבותם.

ואמר והגיענו הלילה הזה כתב הרד"א ז"ל כמו שאומרים והגיענו לזמן הזה. ואם תאמר כיון שבירך שהחיינו למה מברך והגיענו הלילה הזה. ע"ש מה שתירץ. ולע"ד נראה שאין עיקר הברכה על שהגיענו לזמן הזה. דא"כ לא היה מיחד הלילה לבד. שהלילה והיום כלו יו"ט. ובברכת שהחיינו שעיקרה על הזמן. אמר לזמן הזה סתם שכולל הלילה והיום. אבל עיקר הברכה היא שהגיענו לאכול בו מצה ומרור. כדי לקיים מצות אכילתם. וכאלו אמר והגיענו לאכול בלילה הזה מצה ומרור. ודייקא נמי דלא קאמר והגיענו ללילה הזה בלמ"ד כמו שאמר לזמן הזה. ונקט ל' זה כמ"ש הרד"א ז"ל שלפי שר"ל הגיענו למועדים וגו' שהיא בקשה על העתיד. לכן אמר והגיענו הלילה הזה. שר"ל שכשם שהגיענו הלילה הזה כן יגיענו וכו'. ואיפשר שזה ג"כ כונת הרד"א.

ואמר שמחים בבנין עירך וששים בעבודתך הקדים שמחה לששון כלשון הפ' שמחו את ירושלים וכו' ואח"כ שישו אתה משוש.

ולפי שבזמן הבית היו אומרים לאכול בו פסח מצה ומרור ועכשו שאין בה"מ אין מזכירין כ"א מצה ומרור שאין אכילת פסח נוהגת בזה"ז לז"א שאז בזמן הגאולה נאכל מן הזבחים ומן הפסחים.

והקדים הזבחים לפסחים מלבד מה שנתנו טעם לזה לפי שהחגיגה קודמת לפסח שהיה נאכל על השבע יש ליתן טעם אחר שלפי שאמר כן יגיענו למועדים ולרגלים אחרים הזכיר החגיגה החלה דשייכה בכל הרגלים. ואח"כ הזכיר הפסח שאינו שייך רק בחג הפסח בלבד.

ואחר ונודה לך שיר חדש. שאז כשיבנה בית שלישי ב"ב נודה לך שיר חדש והיה ראוי לומר ונשיר לך שיר חדש לשון נופל על לשון וכלשון הפ' שירו לה' שיר חדש. ואעפ"י שמצינו לשון הודאה על השיר. כמו **יהודה** לתפלה [נחמיה י"א] על **הידות** הוא ואחיו [שם י"ב] שהיה ממונה על השיר שהיו הלוים אומרים מ"מ עדיף טפי למנקט לשון שיר. ואיפשר דדנקט שתי לשונות דקאי על שני חלוקות הנז' אח"כ על גאולתינו ועל פדות נפשנו. דלגבי גאולתינו שהיה גאולת מצרים אמר ל' הודאה כל' הפסוק הודו לה' כי טוב וגו' יאמרו גאולי ה' וכו' שמדבר בגאולת מצרים. ועל פדות נפשנו דהיינו גאולה

דלעתיד שהגלות הזה הוא גלות הנפש. שבטלים ממנו כמה מצות. ואונסים כמה בנ"א להמיר דתם נקט לשון שיר חדש דשייך בגאולה דלעתיד כאמז"ל שבכל השירות נאמר שירה ל' נקבה ולעתיד שיר בלשון זכר. ומה שהקשה הרד"א ז"ל ע"פ זה דפדות נפשנו היינו דלעתיד דא"כ לא הוי מעין חתימה סמוך לחתימה שהחתימה גאל ישראל היא גאולת מצרים וסמוך לחתימה היינו גאולה דלעתיד. ומתוך זה הוצרך לפרש איפכא. לענד"ן דלא ק"מ דהואיל והכל ענין גאולה מקרי שפיר מעין חתימה סמך לחתימה. ודכוותה ברכת אשר ברא שאנו או' ישמע בערי יהודה וגו' קול מצהלות חופות חתנים מחופתם וכו' דהיינו לעתיד ולא הוי מעין חתימה. אלא ע"כ כיון דהכל ענין חתנים מקרי שפיר מעין חתימה. וכן מינו בברכת ההבדלה ביו"ט שחל להיות במוצאי שבת. אנו אומרים סמוך לחתימה והבדלת והקדשת את עמך ישראל בקדשתך דהיינו הבדלת ישראל מן העמים. ובחתימה אנו אומרים המבדיל בין קודש לקדש. והיינו בין קדושת שבת לקדושת יו"ט ולא הוי מעין חתתימה סמוך לחתימה אלא ודאי כיון שהכל ענין הבדלת קדושה מקרי שפיר מעין חתימה סמוך לחתימה:

ועדיין צריכין אנו למודעי איך יצדק אכילת הזבחים והפסחים לעתיד דהנה בפירוש המחזור לכמוה"ר אברהם אלנקאר על מה שאנו אומרים במוסף ר"ה ושם נעשה לפניך את קרבנות חובותינו וכו' כתב דמשמע דלעת"ל מקריבין וכו' וכ"מ בחלק ד' צ' אר"י מנין לתח"ה מן התורה שנ' והרמותם ממנו תרומת ה' לאהרן הכהן. וכי אהרן לעולם קיים. אלא שעתיד לחיות ואז נותנים לו והקשה בשם הרב עמק יהושע ממ"ש בנידה דס"א אהא דתניא בגד שאבד בו כלאים עושין ממנו תכריכין למת אר"י זאת אומרת מצות בטילות לעת"ל והצ"ע עיין שם. ודוגמת זה קשה על דברי המגיד איך יאמר ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים וכו' הואיל ומצות בטילות לעת"ל והאריך בקושיות ומסיק וז"ל נלע"ד לו' דכיון דלעת"ל יצה"ר נשחט ואין מי שיחטא כלל ממילא כל המצות בטילות אפי' מצית עשה. וגם כיון שמתו וחיו בגופן שלהם קרינן עליהם במתים חפשי מן המצות ומה שמקריבין לעת"ל הוא על חטאים שאנו חייבים עליהם קרבן לשעבר חטאת הצבור והיחיד. וכההיא דר' ישמעאל קרא והטה וכ' על פנקסו לכשיבנה בה"מ אביא חטאת שמינה וכ"ה בנוסח הזמירות ונקריב לפניך קרבן התמיד שיכפר בעדנו דלא שייכא כפרה לעתיד. ואחר כפרה שאז יהיו נקיים מה' לא רמייא עלייהו שים חיוב בקיום המצות אלא בתורת נדבה כו' ע"ש אבל פשט הלשון אין נראה כן דקרבנות חובותינו משמע שאנו חייבים להקריב לחובת היום דבר יום ביומו וכמו שמפרש והולך תמידין כסדרן ומוספין כהלכתן. לא על החובות שאנו חייבי' עליהם כבר. ועוד דקרבנות

המוספין אינם באים לכפרה כלל. לא על העבר ולא על ההוה. זולת השעיר שהוא בא לכפרה. ובמוסף שבת אין שם שעיר לכפר כלל כ"א מצות המלך ועכ"ז אנו אומרים קרבנות חובותינו. ואין לומר דכלפי מוסף יו"ט שיש בו שעיר לכפר קאמר חובותינו. דמה לנו להזכיר לשון חובה בשבת דלא שייך כ"א ביו"ט:

לכן נלע"ד לו' דודאי בתחלת ימות המשיח שקודם התחיה מקריבין קרבנות חובה דבר יום ביומו תמידין ומוספין. שאין שום מצוה בטילה באותו זמן. ומ"ש ר"י מצות בטילות לעת"ל היינו אח"כ בזמן התחיה. והוא הזמן הנקרא לעת"ל. שאז יצר הרע נשחט בפני כל הצדיקי' שיקומו בתח"ה ואין מי שיחטא. וכ"נ ממה שסיים בנידה ור' יוחנן לטעמיה דאמ' במתים חפשי כיון שמת אדם נעשה חפשי מן המצות. דודאי כשהוא מת מוטל בקבר לא הוצרך לו' שפטור מן המצות. אלא שגם אחר שיקום בתחי"ה נעשה חפשי שאז יצה"ר בטל וכן מ"ש במדרש ה' מתיר אסורים מתיר איסורים. ולכן נקרא שמו חזיר שעתיד הקב"ה להחזירו היתר. ומ"ש בקידושין ממזר ונתין טהורים לעת"ל היינו נמי באותו זמן. ומה שהזכירו את אלו בלבד אע"ג דכל המצות בטלות אז היינו משום דאיסירי מאכל כגון חזיר וכיוצא בו טומאתם בגופם וה"א דהני לא בטלי קמ"ל דכיון דבטל כח הטומאה מלמעלה בטל גם מהבאים מכחם מלמטה. ועולים מטומאה לטהרה. וכן ממזר ונתין הואיל ועיקר יציאתם בטומאה הו"א דלא בטלי קמ"ל דאע"פ כן הקב"ה מטהר אותם מאותה טומאה וכדיליף מקרא מכל טומאותיכם ומכל גלוליכם אטהר אתכם. וכן מ"ש כל המועדות בטלים חוץ מפורים וכל הקרבנות בטלים חוץ מתודה. היינו נמי באותו זמן שאחר התחיה. אע"ג דכל המצות בטלים הזכירו את אלו לפליגי בהו ולו' שחוץ מפורים וחוץ מתודה דלא בלי. ובזה א"ז מה שאנו אומרים ושם נעשה לפניך את קרבנות חובותינו תמידין כסדרן ומוספין כהלכתן דהיינו קרבנות חובת היום. ויתיישב ג"כ מה שהקשינו לדברי המגיד דהואיל ובימות המשיח שקודם התחיה אין מצות בטלות שפיר מצי' למימר ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים. ועם זה יתיישב נמי מ"ש המגיד הגיענו למועדי' ולרגלי' אחרים שמחים בבנין עירך וששים בעבודתך והרי אמרו לעת"ל כל המעדות בטלים. אלא ודאי דבתחילת ימות המשיח אכתי לא בטלי. ומ"ש הרב עוד וז"ל ממ"ש בויקר"ר והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ אלו ימות המשיח שאין בהם לא זכות ולא חובה ע"כ אשתימטתיה במחילה מכ"ת דגמרא ערוכה היא שבת דקנ"א ע"ב ופירש"י וז"ל לה זכית לא דבר לזכות בו שכלם עשירים ולא חובה לקפץ לב ולקפוץ יד ע"כ ולפי פירושו ז"ל לק"מ דלא איירי אלא לענין צדקה בלבד. וההיא דפ' חלק שעתיד אהרן לחיות וניתנים לו תרומה אע"ג דבזמן התחיה כל

המצות בטלות תרומה לא בטלה. דמתנות כהונה ולויה הם תחת חלקם בארץ. שכן בפ' קרח אחר שהזכיר כ"ד מתנות כהונה כתיב ויאמר ה' אל אהרן בארצנו לא תנחל וכו' אני חלקך ונחלתך וכן בלוים נאמר שם ובתוך בנ"י לא ינחלו נחלה כי את מעשר בנ"י וכו' נתתי ללויים לנחלה וכו' וכשם שלשעבר שבט לוי לא נטלו חלק' בארץ כן לעתיד כשיבנה בית שלישי ב"ב לא תתחלק הארץ כ"א לי"ב שבטים וכמו שתראה בס' צורת הבית להרב תי"ט ז"ל עוד הביא ה' הנז' מה שתירץ הרשב"א ז"ל לקושיא הנז' דהא דמצות בטילות היינו בעולם הנשמות אבל לימות המשיח נוהגות ע"ש נראה מדברי הרשב"א שאינו מחלק בין תחלת ימות המשיח שקודם התחיה לאחר התחיה כמו שחלקנו וסובר דכלהו מיקרו ימות המשיח הואיל וימות המשיח נמשכים גם אחר התחיה מדדחיק לאיקומי ההיא דמצות בטילות בעולם הנשמות ולא מוקי לה בפשיטות בעולם התחיה. ומה שהק' עליו הרב ז"ל מההיא דמתיר אסורים מתיר איסורים ומההיא דממזר ונתין עתידים ליטהר. יש ליישב דאף על גב דכל המצות אינם בטילות הני שאני דגלי בהו קרא דהיל"ל מוציא אסירים כמו מוציא אסירים בכושרות לאמר לאסירים צאו ומדאפקיה בל' התרה דרשו מתיר איסורים וההיא דממזר ונתין נמי יליף בש"ס מדכתיב מכל חטאתיכם ומכל גלוליכם אטהר אתכם ומההיא דכל המועדות בטלים חוץ מפורים נמי ל"ק דיליף ליה מדכתיב וימי הפורים האלה לא יעברו וגו' והאלה משמע מיעוט אלה הוא דלא יעברו הא שאר המועדות יעברו וההיא דוהגיעו שנים וגו' שאין בהם לא זכות ולא חובה ל"ק כמו שאמרנו וההיא דכל הקרבנות בטלים נמי מקרא יליף ליה דכתיב ישמע בערי יהודה ובחוצות ירושלים וגו' קול אומרים הודו ה' צבאות מביאים תודה בית ה' ומדהזכיר תודה מכל קרבנות הצבור והיחיד דרשו שכל הקרבנות בטילים חוץ מתודה. ועוד דכל כי האי גווני הקבלה עיקר ואסמכינהו אקראי כנ"ל לישב דברי הרשב"א ז"ל דמצוה לקיים דברי חכמים. ומה גם גברא רבה כהרשב"א דכל רז לא אניס ליה ולעד"ן כמ"ש. ואפ' דמודה הרשב"א דבתחילה ימות המשיח שקודם שתחיה לא בטלי כלל דאין סברא שתבטל אז שום מצוה דלמה יגרע הזמן ההוא מכל הזמנים שקדמוהו ודו"ק:

אמ"ה ע"ה ישמ"ח היו נלע"ד לתרץ כ"ז ע"פ מ"ש הרב תפארת ישראל בדרוש או"ח הנדפס בסוף סדר נזיקין וז"ל הנה גלה לנו רבינו בחיי סוד נעלם בשם המקובלים בפ' בהר בפסוק ושבתה הארץ שבת לה' וגו' דזה ירמוז על סוד נפלא שיהיה העולם נבנה ונחרב שבעה פעמים כנגד ז' שמיטות שביובל שהם יחד מ"ט אלפים שנה. ובכל שמיטה ושמיטה הנ"ל יהיה העולם נבנה בהשלמה יתירה יותר מבתחלה עד שלסוף

יחזרון כל ניצוצו הקדושה שהושפעו מהקבלה בתחילת בריאת העולם לתוך הגשמיים כדי שישלימו את עצמן בעצמן ובסוף השמיטה הז' יחזרון מישלמין בתכלית השלימות לסבה הא' ב"ה כרצינו ית' וזהו תכלית כל התכליתים לבריאת העולם ע"כ תיכן דברי רבינו בחיי שם. וסד ה' ליריאיו שנמסר להם שאנחנו כעת בהקפה הד' שהוא לפי סדר ששת ימי בראשית כנגד יום ד' שבו העמיד הקב"ה המאורות בעולם ולכן גם בהיקף זה עלה אור התורה הוא השמש המאירה מקצה הארץ ועד קצהו הוא המאור הגדול. וגם המאור הקטון הוא שכל האנוש שמושל בעוה"ז גם הוא בתנשה מאד בהקפה זו ועוד יתנשה בימים הבאים למטלה נישאה שלא ישוער בשכל האנושי. ומין האדם כבר ישנו פה פעם ב' שלזה רומזת ב' הגדולה של בראשית וד' תגין שעליה רומזים שאנחנו היום בהקפה ד'. ואם עתה בעוה"ז עדיין לא נתבשל שכלינו כראוי להבין סודות חוקי התורה וגם מכמה דדים נוכל רק לשער בהשתערות עמים שכבר היינו פה אבל בעוה"ב מבטיחני האמונה הזאת שנוכל אז להציץ ולראות עם עינים יותר מאירות ובהירות. ואם בעולם העתיי ע"י השכל יותר מבתחילה בעולם הקדום כבר כ"א מרגיש מה ראוי לו לעשות בחיוביו לחבירו ומבין היטב לכל חיוביו הטבעיים לע"ל בעוה"ב יהיו עיניו כשני מאורות הגדולים. ועמהן יציץ כל סודות העולם וכל חקי התורה בעשין ולאוין מה יתקן ומה יקלקל לעצמו ע"י כל אלה ועוד זאת הובטח לנו שאז בעוה"ב ההוא נהיה יכולים להזכיר את עצמנו יפה איך שכבר היינו פה ומה עשינו וכדומה וזוהי אמונת תחיית המתים עכ"ל הצריך בקיצור ע"ש דברים נפלאים:

ובזה ניחא הכל דמ"ש דכל המצות בטילות לעת"ל היינו באותה הקפה החמישית שאז יהיה שכל האנושי זך וברור ואין מי שיחטא כלל שכל א' יודע חיוביו למקום וכן מ"ש כל הקרבנות בטלים וכו' היינו באותו זמן שאין מי שיחטא לשיצטרך להביא קרבן רק קרבן תודה שאינו משום חטא ומ"ש מנין לתח"ה מן התורה וכו' צ"ל כמ"ש א"ז דאף באותו זמן אין הכהנים והלוים נוטלין חלקם בארץ ונוטלין בעדו תו"מ וכן מ"ש עתידין ממזרים וכו' היינו נמי באותו זמן שכבר רוח הטומאה עברה מן הארץ. ומה שאנו אומרים קרבנות חובותינו וכו' היינו בהקפה הזאת כשיבנה בית שלישי במהרה בימינו שאז יהיו כל הקרבנות והמצות כבתחילה אין נגרע דבר וקרבנות דס' יחזקאל בלא"ה לק"מ דהרי כתב הרמב"ם פ"ב מהלכות מעש"ה הי"ד שהם מילואים וכ"ש לשיטת רש"י ז"ל בש"ס מנחות ד' מ"ה ע"א שכבר היו בבית שני בימי עזרא עשאום מילואים ע"ש דלק"מ. דו"ק:

ברך

שפוך חמתך

פסקה ב

שפוך חמתך אל הגוים וגו'. אשר לא ידעוך בחרבן בית רא' שלא האמינו במציאותו ית'. ועל ממלכות אשר בשמך לא קראו בחרבן בית שני. שאף שהאמינו במציאותו בגלות בל שהרי ראו בעיניהם הנסים שאירעו לדניאל חנניה מישאל ועזריה ובבית ב' ג"כ ראו הנסים של בית חשמונאי ועכ"ז לא עבדוהו ולא קראו בשמו כ"א בשם אלהיהם. או אשר לא ידעוך כמו אשר לא ידע את יוסף שהאמינו במציאותו ועשו עצמם כלא ידעוהו שכן אמר נבוכדנצר אעלה על במתי עב אדמה לעליון (ישעיה י"ד) שהוא מודה בו יתברך שהוא עליון על כל הגוים. ועשה עצמו כלא ידעו. כי אכל את יעקב הם ישראל הנקראים בשם יעקב כשאינם מוכשרים. ואת נוהו של יעקב שהוא ירושלים דכתיב בה עיניך תראנה ירושלים נוה שאנן השמו ולא חששו לעם ה' ולארצי. ומאי דפתח באכל לשון יחיד. וסיים בהשמו לשון רבים. לרמוז על חרבן בית שני. שהיה על ידי אדום לומר שכבר התחיל עשו לעשות רעה ליעקב והיה מתנחם אליו להרגו. ושל אליפז בנו להרגו. ובשובו מבית לבן יצא לקראתו בד' מאות איש לולא ה' שהיה לו ונחשב לו כאלו הרגו כמ"ש ז"ל על ערמי אובד אבי. וז"ש כי אכל אביהם את יעקב. ובניו ג"כ הוסיפו לעשות רעה שגם את ניהו השמו:

שפוך עליהם זעמך וגו'. ביחזקאל ל"ח וט"ל מצינו במפלת גוג שלש פורעניות. אחת מהם עצמם. חרב איש באחיו. והב' ע"י יתברך. ונשפטתי אתו בדבר ובדם. וגשם שוטף ואבני אלגביש אש וגפרית וגו' והג' ושלחתי אש במגוג ונו' על הראשונה אמר שפוך עליהם זעמך. שהזעם שלך תשפוך אותו עליהם שיהיו זועמים זע"ז והורגים זא"ז ועל השנית שע"י ית' אמר וחרון אפך ישיגם. שיש בה חרי האף הגדול שילקו בכמה מיני מכות. ועל השלישית אמר הרדוף באף ותשמידם וגו' שאף הפליטים הבורחים מהמכות למלט נפשם שדרך אנשי המלחמה לרדוף קצתם אחרי הבורחים על דלותם. ירדפם האף שלך להשמידם דהיינו שתצא אש כנז' בפורענות שלישית לרדוף אחריהם עד אשר לא נותר מהם איש תחת השמים:

הלל

מסיימים את ההלל

פסקה ב

לא לנו ה' לא לנו וגו'. והוא בהקדים דיש מן האומו' שהם כופרים בהשגחתו ית' דלרוב רוממותו על השמים כבודו בלבד. ואינו משגיח בשפלים. ויש מהם שאינם מאמינים כלל במציאותו ית'. ולז"א דלא תעשה למענינו בגלות החיל הזה. כ"א לשמך תן כבוד שהם כופרים שתי כפירות. הא' כפירת ההשגחה. וזהו על חסדך שגבר עלינו לשעבר שזהו מצד ההשגחה שאתה משגיח עלינו. והב' כפירת המציאות. וזהו על אמתך שתעשה למען יכירו אמתתך. ומציאותיך. ולכן כפל אומרו לא לנו זה פעמים כנגד שתי הכפירות. והם מחזיקים ידיהם בשתי הכפירות באומרם אם אמת שהוא מצוי ושהוא משגיח איה הוא עתה שאתם טובעים בגלות ואינו מציל אתכם מידינו. אלא ודאי דחדא מתרתי איכא או שאינו מצוי ח"ו. או שאינו משגיח עליכם. וזהו למה יאמרו הגוים איה נא אלהיהם. ורמז שתיהם בתי' איה ובתי' נא. שאם הוא מצוי איה מקום כבודו. ואם אמת שהוא משגיח איה הוא עתה שאינו משגיח עליכם. והאמת שהוא מצוי ומקום כבודו הוא בשמים ממעל. וזהו ואלהינו בשמים וגם כן הוא משגיח שהרי כל אשר חפץ עשה בארץ. ומכלל חפצו ורצונו עזבנו בגלות למרק עוונינו:

או יאמר לא לנו ה' לא לנו וכפל א' לא לנו שני פעמים שלא תעשה בשבילנו. לא לנו בגלות בית רא' ולא לנו בגלות הזה האחרון. כי לשמך תן כבוד. דכתיב שם ביחזקאל ואת שם קדשי אודיע בתוך בנ"י וגו' ופי' הענין ואמר על חסדך אשר עשית עמהם לשכבר נסים ונפלאות. על אמתך לאמת החסדים ההם לדורות האחרונים אשר לא ראו בעיניהם ומכחישים אותנו. כי למה יאמרו הגוים אם אמת היה הדבר שעשה עמכם נסים לשעבר איה הוא עכשיו שאינו עושה לכם נסים כבראשונה. והאמת שאלהינו עם שעיקר כבודו בשמים כל אשר חפץ עשה בארץ אפי' בדרך נס אבל עצבי הגוים אינם כ"א חתיכת כסף וחתיכת זהב והצורה שיש לאותם חתיכות אינה כ"א מעשה ידי אדם. וא"א לדמותה כלל למעשה ידי יוצר שהוא יתברך יוצר בריותיו בחכמה נפלאה. שגם שהם מציירים צורה החציונה הפה והעיניים והאזנים והאף. אינם יכולים לצייר פנימיות כל צורה מהם וחדריה הנעלמים. באופן שאינו נקרא פה ועינים ואזנים ואף. רק להם בלבד למראה עיניהם מבחוץ. וכ"ש שעיקר סגולת כ"א מהם אינם יכולים לעשות שעיקר סגולת הפה הוא הדבור. והדבר אין בהם. וכן העינים והאזנים והאף. והשתא א"ש אומרו להם בכל חלוקה וחלוקה. משא"כ בידים ורגלים וגרון. דלא כתיב ידים להם רגלים להם גרון להם.

שעיקר צורתם היא הצורה החיצונה הנראית לעין. וזה יכולים הם לעשות דוגמתה. אך עיקר סגולתם דהיינו המשוש וההילוך אינם יכולים. ואמר לא יהגו בגרונם ר"ל שאפי' תנועה בעלמא כאדם אלם שעושה תנועה בגרונו בלי חיתוך האותיות. או כהנה וצפצוף העפים אינם עושים ולזה לא אמר גרונם ולא יהגו דומיא דאינך. שאין עיקר הגרון עשוי להניעה ההוא דומיא דאינך שעיקרם עשויים לסגולה האמורה בהם ולזה ג"כ לא הזכיר הגרון בתחילה סמוך לפה כי שם ביתו הראוי. ואמר פה להם ולא ידברו ולא אמר ולא ידבר. וכן לא אמר אף להם ולא יריח דלשון רבים קאי על העצבים. לא על האיברים עצמם. ומשו"ה לשון רבים האמור בשאר החלוקות קאי נמי על העצבים אף שיצדק הלשון על האיברים עצמם. ואמר כמוהם יהיו עושיהם וגו' הכוונה דכתיב בע"ז פסילי אלהיהם תשרפון באש. ולז"א כמוהם יהיו עושיהם. שגם הם עתידים להיות נשרפים בגיהנם כמותם מעין מאמר הכתוב ולא תבוא תועבה אל ביתך והיית חרם כמוהו. ולמה אני אומר שיהיו כמוהם לכל אשר בוטח בהם ומאמינם בלבו ולא לעושה בלבד ואינו בטוח כגון שעושה לאחרים. וגם לפ"ז אינה קללה אלא הודעה שהודיעם מה יהיה בסופם. ולפ"ז אין צריך לתוס' הי"ו. ישראל בטח בה' וגו' יש לדקדק בפסוק זה דפתח בל' נוכח דבטח בה' הוא ציווי לנוכח. וסיים בלשון נסתר. ועוד פתח בלשון יחיד וסיים בלשון רבים. אבל הענין שדוננו דוד עומד ומזהיר לכל א' ישראל להיות בוטח בה' ולא בע"ז. וכשיהיה בוטח בו הגם דתחלת בטחונו אינו שלם הקב"ה עוזרו להיות בטחונו שלם. ומגין עליו מכל צרה כענין חנניה מישאל ועזריה שלא היה בטחונם שלם בתחלה שאמרו הן איתי אלהנא די אנחנא פלתין יכול לשיזבוחנא. ועזרם ה' להיות בטחונם שלם וחזרו לו' והן לא ידוע וגו' והגין עליהם ה' ונעשה להם נס וז"ש ישראל בטח בה' שהרי כמה וכמה בנ"א הבוטחים בה' הוא ית' עזרם ומגנם כחנניה מישאל ועזריה שעזרם ה' להיות בטחונם שלם והגין עליהם:

א"נ יאמר דקאי אקרא דלעיל. דבכלל כלל אשר בוטח בהם הוא איזה יחיד מישראל העובד ע"ז ולז"א לאותו יחיד ישראל בעת בה' יחזור בך מע"ז לבטוח בה' דאע"פ שחטא ישראל הוא. ולא תאמר הואיל וע"ז נמשלת לנדה קשה לפרוש הימנה שהרי עזרם ומגינם של כל השבים הוא ית' דמן השמים מסייעין אותם ומגין עליהם בשכר שכבשו את יצרם וכינוי עזרם ומגנם שב אל הבוטחים שהם בכח מאמר מלת בטח:

או יאמר ע"פ מאי דאיתא במכילתא פ' בשלח וז"ל לא נגאלו ישראל ממצרים אלא בשכר האמנה שנא' ויאמן העם וגו'. ואין הגליות מתכנסות אלא בשכר אמנה דכתיב אחי מלבנון תבואו תשירי מראש אמנה וגו'. וארשתיך לי באמונה ע"ש הרי דבשכר שהאמינו

בו יבטחו בישועתו נגאלו ממצרים ועתידים ליגאל. וז"ש ישראל בטח בה' שהרי עזרם ומגנם של ישראל שהיו במצרים הוא ית' שעזרם לשעבר במצרים ויגין עליהם לעתיד בשכר הבטחון. בית אהרן ג"כ בטחו בה' והם הכהנים והלוים כל שבט לוי כפי' הרד"ק שהרי עזרם של שבט לוי במצרים הוא יתברך דלפי שבטחו בו והיו עוסקים בתורה לפיכך לא נשתעבדו כמאמרם ז"ל שעזרם לעסוק בתורה והגין עליהם מן השעבוד. יראי ה' בטחו בה' ג"כ שהרי עזרם ומגנם של יראי ה' במצרים הוא ית' דכתיב ותראן המילדות את האלהים ולא עשו וגו' ותחיין את הילדים. דלפי שבטחו בה' ולא חששו לדברי המלך היה עזרם כדכתיב ויעש להם בתים בתי כהונה ולויה ומלכות והגין עליהם מפורענות המלך. ומה שחלקם לשלש חלוקות משא"כ במזמור קל"ה דכתי' בית ישראל ברכו את ה' בית אהרן ברכו את ה' בית הלוי ברכו את ה' יראי ה' ברכו את ה' הזכיר כהנים לבד ולוים לבד. וכאן כלל הלוים עם הכהנים במאמר בית אהרן. נראה דנקט שלש חלוקות כנגד שלשת האבות דלפי שבטחו בה' היה עזרם ומגנם והיינו ישראל בטח בה' נגד יעקב שממנו נשתלשלו כל זרע ישראל ונקראו בשם ישראל על שמו. בית אהרן בטחו בה' היינו שבט לוי שהוא היה המעשר על השבטים והעשירי קדש לה' כנגד יצחק שנתקדש בהר המוריה. יראי ה' בטחו בה' כנגד אברהם דכתיב ביה כי יראה אלהים אתה. וכפ"ז יבואו הפסוקים הנמשכים אח"ך על נכון:

ה' זכרנו יברך יברך את בית ישראל וגו'. דיש לדקדק כפל אומרו יברך יברך זה פעמים. וכפל אומרו עליכם עליכם ג"כ תרי זמני. וכפל אומרו השמים שמים. ומה ענין אומרו השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם לענין ברכת ישראל. אבל הענין הוא שהאבות שבטחו בה' בטחון גמור היה עזרם ומגנם. וג"כ בברכתו ברך אותם והזכיר גם בניהם בכלל הברכה דבאברהם נאמר כי ברך אברכך והרבה ארבה את זרעך גו' וביצחק נא' וברכתך והרביתי את זרעך וגו' וביעקב נאמר והנה אנכי עמך וגו' והיה זרעך כעפר הארץ. וז"ש ה' אשר זכר אותנו בברכת האבות הנרמזים בשלש חלוקות הנז' הוא יברך אותנו וסתם ברכה הוא הריבוי והתוספת. וחזר לפרש יברך את בית ישראל כנגד יעקב יברך את בית אהרן כנגד יצחק יברך יראי ה' כנגד אברהם שבכולם הוזכרה ברכת זרעם לעורר זכותם. וחזר להזכיר זכות משה ג"כ באומרו יוסף ה' עליכם והיינו ברכת משה עצמה. דכתי' ה' אלהי אבותיכם יוסף עליכם וגו' ור"ל שברכת יוסף ה' עליכם של משה תחול עליכם ועל בניכם הוסיף על של משה גם את הבנים ואמר ברוכים אתם לה' וגו' דהנה רש"י ז"ל פי' בפסוק יוסף עליכם ככם אלף פעמים שנתרעמו ישראל עליו ואמרו לו אתה נותן קצבה לברכתינו וכבר הבטיח הקב"ה את אברהם אשר אם יוכל איש למנות את

עפר הארץ וכו' עד שהשיב להם זו משלי היא אבל הוא ית' יברך אתכם כאשר דבר לכם ע"ש. ומעין זה אמר דוד דשמא האמר היאך אתה מזכיר ברכת משה שיש לה קצבה לז"א דזו משלי היא אבל כבר ברוכים אתם וגו' ברכה שאין לה קצבה וזהו שהזכיר שמים וארץ באו' עושה שמים וארץ שבהם נתברכו. דבברכת אברהם כתיב ככוכבי השמים לרוב ובברכת יעקב כתוב כעפר הארץ והיינו אין לה קצבה. או יהיה אומרו ברוכים אתם כמו ברוכים תהיו. וכמוהו ברוכים אתם לה' כי חמלתם עלי (שמואל א' כ"ג) ברוך אתה לה' הקימותי וגו' ואמר השמים שמים ה' וגו' דוגמת מה שאמר משה הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים הארץ וגו' וכפל מלת שמים מורה על שמי השמים. ואומרו והאץ נדרש לפניו שגם הארץ לה'. ולאחריו ג"כ שנתנ' לבנ"א אחר ברכה דוקא ליהנות כדי להודות לשמו ולברכו. וא"כ צריך שיחיו ויאריכו ימים בעוה"ז על דבר כבוד שמו ותהלתו כי לא המתים יהללו יה ע"ד לא אמות כי אחיה ואספר מעשה יה. וצריך ג"כ שיחיו ויזכו לעוה"ב שאז כל הנשמה תהלל יה בג"ע משא"כ ביורדי גיהנם וזהו ולא כל יורדי דומה וחזר לכלול עצמו עמהם ואמר ואנחנו נברך יה מעתה וע"ע ר"ל בין בעוה"ז בין בעוה"ב:

פסקה ג

אהבתי כי ישמע ה'. והדקדוקים רבו מלמנות וכפל העניינים במלות שונות ונראה לו' דבמזמור זה ג"כ עומד ומזהיר את ישראל על הבטחון בה' שהוא היה בוטח בה' אפי' במקום סכנה שהרי היה נרדף משאול וצודה את נפשו לקחתה והיה יכולת ביד דוד להרגו כשנפל בידו פעם א' ושניה כדי להציל את עצמו שהתורה אמרה הבא להרגך השכם להורגו ובטח בה' כי לא יעזבנו בידו ובאמת לא היה לו לעשות כן לבטוח בה' שיצילהו במקום סכנה גדולה כזאת מאדם בחירי ובפרט שהוא מלך ויש ספק בידו לעשות כל תו"ר ולית מאן דימחי בידיה. ונראה לו' בהקדים מאמרם ז"ל דלא סמך דוד להלחם עם גלית והכנים עצמו בסכנה גדולה אלא ע"י מעשה הארי שהרי כשאמר לו שאול לא תוכל לו כי נער אתה והוא איש מלחמה מנעוריו. השיבו דוד גם את הארי גם הדוב הכה עבדך והיה הפלשתי הערל הזה כאחד מהם כי אמר לא לחנם נזדמן לי הדבר ההוא וכפי' רש"י שם הרי דממעשה הארי סמך להלחם עם גלית שהיה גבור כארי וממעשה גלית שניצול ממנו לא בחרב ולא בחנית שלא כפי הטבע סמך ג"כ שינצל מיד שאול ובטח בה' ולא רצה להרגו. וז"ש אהבתי כי ישמע ה' וקאי על הבטחון בה' שנזהיר עלי למעלה שאומרו ישראל בטח בה' וגו' ואמר תדעו שאני כ"כ אהבתי הבטחון הנז' בענין שאול שהיה רודף אותו ואפי' במקום סכנה וכמו שיתבאר בפסוקים הנמשכים בטחתי שישמע את קול תחנוני ויצילנו מידו וש"ת על מי סמכתי בזה היכא דבריא

הזיקא הא קי"ל אין סומכין על הנס לז"א כי הטה אזנו לי בענין גלית וע"ז סמכתי שכמו כן יצילנו מיד שאול ואף שהוא מקום סכנה וזהו ובימי אקרא וגו' ור"ל עם שבימי אני קורא בהם בפה מלא כי אפפוני חבלי מות וגו' ונמצא שנכנסתי בסכנה גדולה והיה לי להרגו להציל את עצמי עם כ"ז ממעשה גלית בו ית' בטח לבי ונעזרתי ג"כ בתפלה וזהו ובשם ה' אקרא שאני מתפלל ומתחנן לפניו לומר אנא ה' מלטה נפשי. והוא ית' חנון ה' וצדיק וגו' וכפ"ז יהיה יו"ד קולי יתירה:

א"נ יאמר אהבתי כי ישמע ה' וגו' וחסר וי"ו (כמו שמש ירח עמד זבולה) מתחנוני ור"ל מה שאהבתי ובקשתי ממנו יתברך הוא שישמע את קולי ואת תחנוני מכאן ולהבא כאשר הטה אזנו לי לשעבר כדכתיב ביום צרתי אקראך כי תעניני. אי נמי יתפרש קרא כדכתיב בלי יתרון יו"ד וחסרון וי"ו והכונה לומר שאת זה אהבתי ובקשתי שישמע ה' את קולי קול בעלמא כאלו הוא תחנה ולא תחנה אחת בלבד אלא כאלו תחנונים רבה. שאפילו קול בעלמא שאינו ל' תפלה ותחנה יחשב לפניו כאלו הוא תחנה כי בתחנה ותפלה כבר הטה אזנו לי כמה פעמים כמ"ש ואיני מבקש מלפניו רק על קול בעלמא שישמענו שאז כשאפנה מטרדת הצרות בימי אקרא שאהיה עוסק בתורה כל ימי בלי טרדה כדין המלך דכתי' ביה וקרא בו כל ימי חייו וחוזר ומפרש מהו הקול שאני מבקש שישמע. ואמר דהיינו אפפוני חבלי מות וגו' שאינו לשון תפלה רק הודעה בעלמא אבל כאשר בשם ה' אקרא לו' אנה ה' מלטה נפשי שהוא ל' תפלה אז ודאי חנון הוא וצדיק ומרחם שהוא תמיד מרחם עלי בקראי אליו. ובפ' אפפוני חבלי מות וגו' הזכיר שלש חלוקות שנראה כפל ענין במ"ש. וכן בפסוק חנון ה' הזכיר בו ית' שלשה תוארים. אבל הענין הוא. שבברחו מפני שאול מצאוהו צרות רבות לולי ה' שהיה לו והקשות שבכלם הם ג' חלוקות א' בשלוח שאול וישמרו את הבית להמיתו וגו' ונמלט מן החלון וברח ולקחה מיכל את התרפים ותשם במטה ותאמר חולה הוא ושלח שאול מלאכים להעלותו במטתו להמיתו ולא מצאוהו. ב' כשהלך שאול לבקשו הוא ואנשיו ומצאוהו. ויהי הוא ואנשיו עוטרים את דוד שהיו מקיפים אותו כעטרה. ושלח ה' מלאך אל שואל לאמר פשטו פלשתים על הארץ וישב מרדוף אחרי דוד. ג' כשברח את אכיש מלך פלשתים ונקבצו פלשתים למלחמה עם ישראל. יצא דוד ואנשיו עמהם לזרתם ובצאתם פשטו העמלקי על עיר צקלג שישב בה דוד ואנשיו ושרפוה באש וישבו את נשיהם ובניהם ובוא דוד ואנשיו מצאו העיר שרופה ובניהם ובנותהם נשבו ויבכו בכי גדול ורדף אחריהם דוד ואנשיו והציל מהם כל אשר לקחו לא נעדר דבר ולקח מהם רכוש גדול ושלל רב וכנגד שלש מאורעות הללו נקט שלש חלוקות. כנגד הראשונה שהקיפו את

הבית להמיתו אמר אפפוני חבלי מות. אך לא מצאוני. וכנד השניה שהקיפוהו כעטרה. ואין דרך לנטות ימין ושמאל. אמר ומצרי שאול מצאוני. והם גבולי הקבר שאין שם דרך לנטו. וכפרש"י ולכן אמר מצאוני כי בפעם הזאת מצאוהו. והרי הוא מסור בידם להרגו. וכנגד הג' צרה מצד עצמו כי אמרו העם לסקלו על נשיהם ובניהם שנשבו כי מרה נפשם ויגון מצד נשיו שנשבו והעיר שרופה. וכנגדם נקט ג' תארים. כנגד הראשונה שנמל מן החלון אמר חנון ה'. וכנגד ב' שהקיפוהו כעטר'. אמר וצדיק שלהיותו ית' צדיק עשה עמו צדקה וישלח מלאך להושיעו ע"ד כי צדיק ה' צדקות אהב. וכנגד הג' אמר ואלהינו מרחם ואמר שומר פתאים ה' וגו' ג"כ כנגד הג' חלוקות לו' שמכלם הצילו ה' כנגד הא' שהקיפו את הבית בלי ידיעתו ובצאתו מן הבית יתפשוהו אמר שומר פתאים ה'. כנגד הב' שהקיפוהו כעטרה והיה נחשב באותה שעה כמת. אמר דלותי ולי יהושיע. שאין לך דל מן המת. כמ"ש ז"ל ע"פ מלוה ה' חונן דל. ור"ל שהייתי כמת בידם. ועכ"ז ולי יהושיע ששלח מלאך לפניו להושיעני. וכנגד הג' צרה ויגון אמר שובי נפשי למנוחייכי לא אמר למנוחכי בציר"י החי"ת היינו מנוחה אחת. אלא למנוחייכי שתי מנוחות א' מצרת עצמו שאמרו העם לסלקו וא' מיגון שתי נשיו שנשבו ולא זו בלבד שהחזירו את כל השביה אלא כי ה' גמל עליכי שגמלך כל טוב לבוא ברכוש גדול ובשלל רב. ועל החלוקה הזאת סיים ואמר. כי חלצת נפשי וגו' ומדבר עם השכינה לנוכח שעכשיו שרתה עליו מתוך שמחה. ואמר חלצת נפשי ממות. לפי שאמרו העם לסלקו. את עיני מדמעה לפי שבכו בכי גדול. את רגלי מדחי שברודפי את השבאים הם נדחי ונפלו לפני פגרים מתים ולא נדחיתי אני מפניהם. וכל זה לא ידי עשתה אלא בעזר משדי כי נער הייתי ולא למדתי טכסיסי מלחמה והיא שרמז באומו נ'פשי ע'יני ר'גלי ר"ת נע'ר ולכן אמר כי חלצת כי אתה תפעל ולא אני:

או יאמר כי חלצת נפשי ממות וגו'. שאני בוטח בך באשר חלצת נפשי ממות בשעת הסכנה. ואת עיני מדמעה. כך הציל את רגלי שנדחית מפני שאול לברוח לח"ל אבל אתהלך לפני ה' בארצות החיים. דהיינו א"י. ואמר האמנתי כי אדבר וגו'. דהנה כשכרת כנף המעיל אשר לשאול ויצא מן המערה. קרא לשאול והיה מתוכח עמו על מי ועל מה הוא רודף אחריו. וכן בהיותו ישן ובא דוד ונטל את החנית אשר תחת מראשותיו. קרא להם והרבה לדבר עם אבנר ועם שאול ודבר אליו חזית. וזהו הכוונה שלא תאמר היאך אתה אומר שאתה בטוח בה' לעשות לך נס שתנצל מאדם בחירי ותחזור לארץ ישראל. והרי אתה כסותר את עצמך שסיכנת בעצמך פעם ראשונה ושניה לדבר עם שאול והיה יכול באותה שעה לשלוח ביד הרצים רוכבי הרכש לתופשך. ומה גם בדברו

אליו קשות. ועל מי בטחת לסמוך על הנס. ולז"א מה שהאמנתי בו ובטחתי שלא יזיקני אף כי אדבר אליו קשות ה"ט שאני באותה שעה עניתי מאד. ר"ל נהגתי עמי עניה גדולה שהיה מסיר בידי להרגו וחמלתי עליו ולא נתתי רשות לאחרים ליגע בו שאין ענוה אלא אחר היכולת וע"ז סמכתי דבר שעתה מיהא ודאי לא ישיב רעה תחת טובה ואפי' בזמן שהקיפוני כעטרה והייתי נחפז ללכת שכלם אמרו באותה שעה הרי הוא כמת לעל דבריו אני אמרתי כל אדם כוזב ודבריהם מהבל ימעטו לגבי דבריו ית' שכבר משח אותי למלך וכל דיבור שיצא מפי הקב"ה לטובה אינו חוזר:

ואחרי כתבי ראיתי לרד"ק שמפ' כן פשט הפסוק ומה שהקשה לפי"ז פ' ואני אמרתי בחפזי נגרזתי מנגד עיניך תי' הוא ז"ל דהתם בתחלת המחשבה והכא בסוף המחשבה ע"ש ולעד"ן ליישב דדרך הוא באדם שהוא נבהל ונחפז להוציא מפיו דברים אשר לא כן. ומרוב שיחו וכעסו דבר. ובאותה שעה עצמה לבבו לא כן יחשוב וכפי"ז יהיה פי' ואני אמרתי בחפזי נגרזתי היינו בפיו וי' אני אמרתי בחפזי היינו בלבו. ומצינו אמירה בלב. שבפסוק כי אמר אכפרה פניו. פי' הראב"ע ז"ל בלבו. וכפי"ז מצינו לפר' קרא דלעיל האמנתי כי אדבר בסגנון זה. שאומר האמנתי בלבי שלא אמות. שנמשחתי למלך. אפי' כאשר אדבר בפי הפך זה לו' נגרזתי מנגד עיניך כי יודע אני שדברתי יותר מדאי מרוב שיחי וכעסי ולא מלבי. וחוזר ומפ' מה שהאמנתי הוא אני אמרתי בלבי בהיותי נחפז כל האדם האומר שאמות ע"י שאול כוזב הוא לגבי מאמרו ית'. ואם היינו מפרשים אני אמרתי בחפזי כפי' רש"י שפי' בחפזי לנוס מפני אבשלום. לק"מ דהתם שהיה נחפש מפני שאול ומסוכן יותר למות אמר נגרזתי והכא שהיה נחפז לנוס מפני אבשלום שלא מסוכן כ"כ אמר כל האדם האומר שאמות בידו כוזב. וא"ש לפירושינו הנ"ל עם שרש"י ז"ל בכל האדם כוזב לא פירש כן:

והנה הרב מוהר"ם אלשיך ז"ל פי' וז"ל האמנתי כי אדבר שאתהלך שהנה אני עניתי מאד בעה"ז ועה"ב נקנה ע"י יסורין והוא בהיותי נרדף משאול מהר לגבעה באימות מות ע"כ וכי דרך הרב אפשר לפרש הפסוקים ע"כ השלש מתנות טובות שהם תורה וא"י ועה"ב. אתהלך לפני ה' היינו עולם הבא שיהיה לפני ה' בישיבה של מעלה. בארצות החיים היינו א"י ומלת אתהלך מושל עצמו ואחר עמו. האמנתי כי אדבר היינו ד"ת שאף שאני גולה ונדח ואין לי פנאי כ"כ לעסוק בה. האמנתי בעצמי כי אדבר. אח"ך בפני גדולים ולא אביש באומרו ואדברה בעדותיך נגד מלכים ולא אבוש. והטעם לשלשתם שאני עניתי מאד ביסורין:

פסקה ד

מה אשיב לה' וגו'. הנה במזמור זה פסוק נדרי לה' אשלם הוא כפול. גם אומרו נגדה נא לכל עמו במקום זה אין לו מובן דאם פי' נא עתה לא יתכן כלל. ואם הוא ל' בקשה ולא הזכיר הבקשה מה היא ואיך יצדק מלת כי נתינת טעם על אנא ה'. ועוד כפל אומרו אני עבדך זה פעמים ובשניה הזכיר בן אמתך ולא כן בראשונה. ועוד כפל אומרו ובשם ה' אקרא. ונראה לומר דדוד ע"ה כשמת שאול וראה שהציל ה' אותו מכף כל אויביו ומלך על שבט יהודה בחברון והקים את דברו הטוב שמשח אותו למלך אמר כשואל מה אשיב לה' מה גמול אוכל להשיב לו על כל החסדים אשר עשה עמי הלא כל תגמוליו הטובים הביא עלי ואיני יכול לשלם א' מני אלף וכן נראה מתרגום יהונתן ולזה נראה שכיון באומרו תגמולוהי ולא תגמוליו כאלו אמר תגמוליו היו אך מה שאני יכול לעשות עכ"פ אעשה והיינו שרוצה להזמין קרואים לשמוח עמהם בשמחה של מצוה כדי להודות לשמו הגדול בפניהם על הנסים ההם וז"ש כוס ישועות אשא וגו' שבעת השמחה אקח בידי הכוס לשתות ולו' עליו שירה על הנסים ועל התשועות שלכך נקר' כוס ישועות וזהו ובשם ה' אקרא ואף גם זאת נדרי לה' אשלם וגו'. והענין שבברחו מפני שאול היה נחשב בעיני כל העם כמת לכל דבריו שכמה פעמים הגיע לסכנה גדולה והוא ית' עשה ההפך ונהרג שאול שהיה רודפו והוא נמלט ובכל צרותיו היה נודר לתת צדקה לעניים ולת"ח וז"ש נדרי לה' אשלם שהרי הפך עשה עתה לכל עמו שהם היו סוברים שאני אמות בידו והוא יחיה ונהפוך הוא שהרי הוא מת ואני חי ויהיה אומרו נגדה ל' ניגוד והפך כמ"ש ז"ל ע"פ עזר כנגדו לא זכה מנגדו וכן פי' הרב כלי יקר פסוק אך נגד ה' משיחו ע"ע. באופן שמעשה ה' מנגד לכל עמו. ופי' מ"ש ובשם ה' אקרא ואמר מה אקרא יקר בעיני ה' המותה לחסידיו כמוני היום דמכל צרה הצילני. ולמות לא נתנני. בעבור כי חסיד אני. וזוהי השירה שאומר על היין. אנא ה' כי אני עבדך וגו' אומרו אנא ה' ל' בקשה נמשך לפסוקים שאחריו לך אזבח זבח תודה וגו' נדרי לה' וגו' בחצרות בית ה' שמבקש מה' בהיותו בחברון שיזכה שיזבח זבח תודה ונדרי קרבנותיו בירושלים בחצרות בית ה' שהוא מקום המקדש. אומר אנא ה' בשביל שחביבתני לעבד לך שמשחת אותי למלכות ואני נחשב ג"כ לעבד לך שהתרתני לבוא בקהל דמואבי ולא מואבית תחשביני ג"כ לעבד להיות מקריב קרבנות בביה"מ שבעבודת הקרבנות נק' עובד כמ"ש ז"ל ע"פ מתוקה שנת העובד וזהו כי אני עבדך שמשחת אוי למלך דכתיב מצאתי דוד עבדי בשמן קדשי משחתיו. ועוד אני נחשב עבדך בן אמתך רות המואביה. אשר פתחת למוסרי והתרתני לבוא בקהל ומואבי ולא מואבית. כן תחשביני עבד בעבודת הקרבנות והיינו לך אזבח

זבח תודה. על הנסים שעשית עמי כדין מי שנעשה לו נס שמביא קרבן תודה. ואומר עליו דברי שבח והודאה לה' על הנס שנעשה לו וזהו ובשם ה' אקרא ונדרי ג"כ שנדרתי להקריב שם כשאמליך על ישראל. לה' אשלם שהרי אני נגיד על מקצת וסוף נגיד לכל עמו כמאמר ה' ואתה תהיה לנגיד על ישראל (שמוא' ב' ה') ונגדה לשון נגידות כמ"ש הרד"ק שורש נגד שראש העם נקר' נגיד ל' נגד שכל העם שמים פניהם נגדו ופונים אליו בכל ענייניהם. וביאר שהתודה והנדרים הנז' יהיו בחצרות בית ה' בתוכך ירושלים כאלו מדבר עמה לנוכח ויו"ד בתוככי נוסף כמ"ש המפרשים:

פסקה ה

הללו את ה' כל גוים וגו' כי גבר עלינו חסדו וגו'. והענין בהקדים מ"ש בפסקת לא לנו דיש מן האומות שכופרים במציאותו ית' ויש מהם כופרים בהשגחתו דלרוב רוממותו כל השמים כבודו דוקא ואינו משגיח בשפלים ובא דוד לשלול מדעתם שתי הכפירות ולכן לקם לשתי חלוקות גוים לחוד ולאומים לחוד כנגד שתי הכפירות. ואמר שראוי להם להלל ולשבח לשמו ית' הוא מצוי ומשגיח ואמר הללו את ה' כל גוים הכופרים בהשגחתו. שבחוהו כל האומים הכופרים במציאותו. ואמר על הא' תדעו שהוא משגיח כי גבר עלינו חסדו מעת יצירת מצרים עד היום הזה וזה מרוב השגחתו עלינו. ומהשגחתו עלינו תכירו אמתתו ומציאותו וזהו ואמת ה' דממה שגבר עלינו חסדו תדעו ג"כ שהוא מצוי. ואין לו ח"ו זמן מוגבל למציאותו רק ואמת ה' לעולם שהוא בלתי בעל תכלית:

או יאמר שכל שבטי ישראל נק' גוים דכתי' ביה באברהם ונתתיך לגייס ושאר האומות נק' לאומים דכ' הן עד לאומים נתתיך. ואמר הללו את ה' כל גוים כנגד ישראל. שבחוהו כל האומים כנגד שאר אומות עובדי ע"ז שראוי להם לכפור בע"ז. ולהודות לשי"ת מכמה טעמי. חדא שאלהיהם הבל ואין בהם מועיל. והוא ית' מטיב לכל ומחיה את הכל אפי' לעוברי רצונו בתור' חסד שהרי הוא נותן מטר ע"פ ארץ ואין בהבלי גוים מגשימים. ב' שהם אלהי שקר דמה שקוראים אותם אלהים הוא שקר שאין בהם שום כח אלהות והוא ית' אלהי אמת. ג' שהם כלים ונרקבים והוא ית' קיים לעולם. וז"ש כנגד הא' כי גבר חסדו עלינו כלנו ולכן ראוי לכם לשבחו. וכנגד הב' ואמת ה' שהוא אלהי אמת לא כן בע"ז. וכנגד הג' אמר ואמת ה' לעולם שהוא ית' קיים לעולם:

הודו לה' כי טוב וגו' יאמר נא ישראל וגו' יאמרו נא בית אהרן וגו' יאמרו נא יראי ה' וגו'. פשט הענין נראה דקאי אדלעיל שכלכם גוים ולאומים צריכים להודות לה' כי טוב ה' לכל. ועוד שאין הפסק לטובותיו. כי לעולם חסדו. וכפי"ז יהיה כי לעולם חסר וא"ו. ועוד

יל"פ בלי חסרון וא"ו כי טוב קאי על הודו דרישא. שנותן טעם ע"ז כי טוב להודות לה'. והטעם כי לעולם חסדו. או יש לפרש דקאי לבניו ולזרעו אחריו שהבטיחו ה' למלכות הוא וזרעו אחריו דכי' לעולם שמור לי חסדי וגו' ושמתי לעד זרעו וגו' וכשנעשה מלך הוא אומר להם הודו לה' כי טוב לנו וביאר הטובה מה היא כי לעולם חסדו עמנו. ולא יסור שבט המלכות ממנו. עד כי יבא שילה. ולהיות שמלכותו היתה טובה לישראל שהיה נלחם מלחמותיהם ולכל דרכיו משכיל ונמצא שמגיע מאותו החסד גם לכל ישראל לכן אמר יאמר נא ישראל ר"ל עתה שמלכתי יאמר ישראל הודו לה' כי טוב וגו' כנזכר שגם להם נמשך החסד מלכותי וזהו כי לעולם חסדו ויאמר קאי על הודו לה' וכ"ן מדברי רש"י שכתב יאמר נא ישראל לפי שלעולם חסדו. וכן יאמרו עתה בית אהרן הם כלם שבט לוי הודו לה' כי טוב וכן יאמרו עתה יראי ה' הודו כנז' שלכלם נמשך החסד וחלקם לג' חלוקות כנגד ג' אבות כמ"ש במזמור לא לנו קחנו משם:

פסקה 1

מן המצר קראתי יה וגו' ע"ס המזמור. והדקדוקים רבים ונזכיר מהם העיקריים א' אומרו ה' לי לא אירא וגו' היינו ה' לי בעוזרי. ועוד אומרו טוב לחסות בה' וגו' היינו טוב לחסות בה' מבטוח בנדיבים. ועוד או' כל גוים סבבוני היינו סבוני גם סבבוני. ומה גם שחזר סבוני כדבורים. ועוד צריך להבין מהו הדמיון שדימה ביאתם למלחמה לדבורם. ומפלתם לש קוצים. ועוד מה היא הכוונה באומרו עזי וזמרת יה. ועוד אומרו קול רנה וישועה באהלי צדיקים אין הישועה באהלי הצדיקים. כ"א קול רנה לבד. ועוד כפל אומרו ימין ה' עושה חיל ב' פעמים. ועוד כפל אומרו לא אמות כי אחיה. דכשלא ימות ודאי שיחיה. ועוד פתחו לי שערי צדק מה הם השערים הללו. ופתח בל' רבים וסיים בלשון יחיד. זה השער. ועוד אומרו אודך כי עניתני. היינו ותהי לי לישועה. ואגב נבין כונת המשל והנמשל באומרו אבן מאסו הבונים וגו' ועוד דעד כאן דבר בל' יחיד ובפ' מאת ה' היתה זאת ובפ' זה היום נקט לשון רבים. ועוד אומרו ברוך הבא וגו' מי האומר ולמי אומר. ומה היתה הכוונה באומרו ברכנוכם מבית ה' ומה היתה הכוונה באומרו אל ה' ויאר לנו וגו'. ונראה לי בהמשך הפסוקים וא"ז. אמר מן המצר קראתי יה היינו גבולי הקבר שאין דרך לנטות כמו שפירשנו ומצרי שאול שהקיפוהו בעטרה והיה נחפז מפני שאול דכתיב ויהי דוד נחפש ללכת. אז ענני במרחב יה ומצאתי מנוס ומפלט והתחיל בזה שאז היה בסכנה גדולה. ואח"ך חזר להודות על מעשה גלית הקודם לו. והנמשכים אחריו ואמר דממעשה הארי דכ' ביה אריה שאג מי לא ירא שאז היה ה' לי עוז ולא יראתי ממנו. סמכתי שלא אירא נס מגלית. ואמרתי מה יעשה לי אדם. אדם ולא מלך והוא

גלית ובהיות ה' לי בעוזרי בענין גלית סמכתי שאני אראה בשונאי בשאול ודואג והדומים להם. שהקב"ה יפילם חללים לפני ואני במפלתם אראה. ובמלחמת גלית הנז' לא סמכתי על מה שנדר שאול לתת את בתו לאיש אשר יכנו. כי טוב לחסות בה' מבטוח באדם. גם לא סמכתי על מה שנדר לו עושר גדול כי טוב לחסות בה' מבטוח בנדיבים המתנדבים מתנה מרובה כשאול שהתנדב עושר גדול. ולא הכנסתי עצמי בסכנה להלחם עמו כ"א בעבור שמו הגדול כי חרף מערכות אלהים חיים ומזה נמשך קנאת שאול שנתקנא בי ושמני לראש הצבא. והיתה כוונתו שאמות באחת מהמלחמות כי אמר אל תהי ידי בו ותהי בו יד פלשתים. ועכ"ז כל גוים אשר סבבוני במלחמה בטחתי בשם ה' כי אכריתם ואף כאשר הקיפו עלי יחד שלא הקפות זו לפניו מזו וזהו סבוני גם סבבוני גם לרבות הקפה שלישית. עכ"ז בטחתי בשם ה' כי אכריתם. ואמר סבוני כדבורים דימה חנייתם עליו לדבורים לשני דברים. א' לענין הריבוי כנחיל של דבורים המקיף את האדם ואין מספר לגדודיו. שנית לענין הקולות שנותנים הדבורים כן רבו מלמנות ונתנו עלי בקולם קול ענות גבורה לייראני ולבהלני ודימה מפלתם כאש קוצים שעם שמגבהת למעלה ומשמעת קול דכ' כקול הסירים תחת הסיר (קהלת ז':ו') תו"מ היא כבה ובלי נשמע קולה. וכן קרה לכם. וגם בפעם הזאת בטחתי בשם ה' כי הכריתם. ואמר כמדבר לנוכח עם שאול דלא אהנו מעשיו ולא יצתה כוונתו לפועל ואומר לו אתה דחה דחיתני כמה פעמים לנפול ביד פלשתים כן בענין מאת ערלות פלשתים. הן במה ששמתני שר הצבא. וה' עירני והצילני מכלם לשתי סיבות א' עזי שהיא התורה שנק' עוז כמ"ש רז"ל ע"פ עומדות היו רגלינו בשעריך ירושלים מי נראה לרגלינו שיעמדו במלחמה עריך ירושלים שעוסקים בתורה. ב' וזמרת יה הם שירות וזמירות שהיה מזמר לה' ית' שהם מסוגלים להכרית ולזמור כל המקטרגים. וזה אצלי כוונת הפ' זמירות היו לי חקיך בבית מגורי כי מה שחקקתי וקבעתי זמן חצות לילה לקום להודות לך ולזמר לשמך עליון הם היו לי זמירות במקום יראתי משונאי לזמור ולהכריח אותם ובית היינו מקום כמו כבית סאתים זרע. ובית אבנים יחזה ל' מקום וכמ"ש רד"ק שורש בית ומגורי לשון מגור מסביב. או יהיה פי' חקיך כמשמעו והם חקי התורה שגם הם גורמים הנז'. ואמר ששני אלה גורמים שהיה ה' לי לישועה. ובהצלחתי. הצדיקים שמחים ומודים ומשבחים לשמו ית'. כמ"ש רצה ה' להצילנו וגו' וכתיב בתריה ישישו וישמחו בך כל מבקשיך יאמרו מיד יגדל אלהים אוהבי תשועתך. וז"ש קול רנה וישועה באהלי צדיקים שנשמעים באהליהם קול רנה וקול ישועה. ומפרש מהו הקול ימין ה' עושה חיל. כי יד ימינו ית' הנאדרת בכח היא העושה ופועלת כח וגבורה בדוד לנצח אויביו שלא כפי הטבע:

או יאמר בהקדים מה שפי' ת"י בפ' נאום ה' לאדוני וגו' וז"ל חלף דיתיבת לאולפן אורייתא דימיני אוריך עד ראשוי בעיל דבבך בביש לרגלך. הרי דפי' לימיני היא התורה שנתנה בימין. וז"ש קול רנה וישועה באהלי צדיקים. ר"ל קול רנה של תורה וישועה הנמשכת ממנה. כמ"ש לעיל שניהם נשמעים באהלי צדיקים. ופי' הענין שכן אומרים ימין ה' שהיא התורה שניתנה בימינו יתברך היא העושה חיל ותשועת ה':

ימין ה' רוממה וגו'. בהקדים מה שפירש"י ז"ל ע"פ ימינך ה' נאדרי בכח וגו' וז"ל ימינך ימינך ב' פעמים כשישראל עושים רצונו של מקום. השמאל נעשית ימין. יינך ה' נאדרי בכח להציל את ישראל וימינך השנית תרעץ אויב ולי נראה אותה ימין עמה תרעץ אויב מה שא"א לאדם לעשות ב' מלאכות ביד אחת ע"כ וכפי פי' הראשון יאמר כי ימין ה' רוממה להציל את דוד ואת אנשיו. וימין הב' עושה חיל חדש מאת ה' מן השמים להלחם עם אויביהם כענין סיסרא דכ' ביה מן שמים נלחמו הככבים ממסלותם נלחמו עם סיסרא נחל קישון גרפם. וכפי פי' הב' אומר ככי ימין ה' אשר רוממה להציל את דוד היא עצמה העושה חיל להנקם מאויביהם נמצא לפי"ז שימינו ית' פועלת ב' דברים הפכיים טוב לדוד ורע לשונאיו. ומעין זה ג"כ יאמר ימין ה' אשר רוממה לדוד מאחרי הציון להיות מלך על ישראל היא עצמה עושה חיל להנקם משונאיו וש"ת הלא אין תועלת במלכות רק להחיות נפשו בעוה"ז בהיות שלחנו שלחן מלכים ומאכלה בריאה והוא יתן מעדני מלך ומזה ימשך לו נזק שימות לעוה"ב כאמרם ז"ל הרוצה שימות יחיה שר"ל הרוצה שימות בעוה"ב יחיה ויענג עצמו בעוה"ז שנמצא אוכל עולמו בחייו. לזה בזאת אני בוטח שלא אמות בעוה"ב כאשר אחיה בעוה"ז שלא אמרו כן אלא במחיה עצמו בלבד ומתרפה מד"ת אבל אני אספר מעשי יה ומודיע לעם את חקי האלהים ואת תורותיו ואת המעשה אשר יעשון ומה שאני מחיה את עצמי אינו אלא להברות גופי לעבודתו ית':

או יאמר בהקדים מאי דאיתא בזוה"ק דדוד היה נזהר שלא לישן שתין נשמי רק חסר חד כדי שלא יטעם טעם מיתה ולכן דוד מלך ישראל חי וקיים לעולם. וז"ש אני בוטח שלא אמות לעוה"ב והטעם כי אחיה בעה"ז ואיני טועם טעם מיתה רק שתין נשמי חסר חד וכל הלילה אני עוסק בתורה וזהו ואספר מעשי יה. ועוד טעם אחר שעוה"ב נקנה ע"י יסורין ומחמת היסורין אשר יסרני לכן למות לעוה"ב לא נתנני:

או יאמר לא אמות וגו' יסור יסרני וגו' כפי מ"ש רז"ל שלש מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל וכלם ע"י יסורין ואלו הם תורה וא"י ועוה"ב וז"ש לא אמות היינו לעוה"ב כי אחיה היינו א"י שנק' ארץ החיים שמתיה יחיו בתח"ה ואספר מעשי יה היינו תורה

וכלהו טעמא מאי כי יסור יסרני יה יסורין כפולין ומכופלים. ועוד הועילו לי היסורין כי גם בעוה"ז למות לא נתתי שע"י יסורין הוא ית' ממרק עונותי:

ואמר פתחו לי שערי צדק וגו' הענין הוא. דדוד המע"ה כשהיה בורח מפני שאול היה מצטער על שהוצרך לצאת מא"י לח"ל דהוי כעובד ע"ז דכ' כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים (שמואל א כ"ו:י"ט). כפרש"י שם וכשחזר לא"י ונעשה מלך על יהודה בחברון עדיין היה משתוקק לעלות לירושלים שהיא מקודשת יותר ולישב שם מן הסנהדרין בשבת תחכמוני ולכן לרוב חשקו היה אומר פתחו לי שערי צדק היא ירושלים שהיא עיר הצדק דכתיב בה קריה נאמנה צדק ילין בה. וכאשר אבוא בם אז אודה ואשבח לה' שזיכני למקום קדוש כזה ולא עוד אלא שזה המקום הוא השער לה' ששם מקום מושב הסנהדרין והוא השער המיוחד לה' כי ממנו תצא תורה ופירש מהו השער אותו אשר הצדיקים יבואו בו. הם הסנהדרין ואו אודך ה' כי עניתני בקראי אליך ופעמים ותהי לי לישועה מאליך גם בלי תפלה. ועוד אודך כי אבן אשר מאסו הבונים היתה לראש פנה. הנה מדברי המפרשים נראה שהאבן הזאת היא אחת מאבני הבנין שמאסו הבונים לתתה בבנין זכתה והיתה לראש השנה ודרך להיות שם אבנים גדולות ויפות לחזק הבנין. אכן מדברי רש"י ז"ל (זכריה פסוק יו"ד) נראה שהאבן הזאת היא האבן התלויה בחוט המשקולת שבה מכוין האדריכל ראש הבונים את ראש הפנה. וכפי"ז יהיה פירוש אבן מאסו הבונים היא אבן המשקולת שהיא עגולה וחלקה שאינה ראויה לבנין וזכתה לכוין בה ראש הפינה. והנמשל הוא דוד שמאסו אותו הבונים הם ת"ח הנק' בונים כשאול וכדואג ואחיתופל ודומיהם שגירשוהו מא"י לחו"ל זכה לעלות לירושלים שהוא הראש והמובחר שבא"י וממנו יתד ממנו פנה:

פסקה ז

א"נ אבן מאסו הבונים וגו'. עפ"י מאי דאיתא ביבמות דע"ו ע"ב דמה ששאל שאול בן מי זה הנערא בנר היינו לומר אי מפרץ אתי מלכא הוי שהמלך פורץ גדר לעשות לו דרך אי מזרח אתי חשיבא בעלמא הוי. א"ל דואג עד שאתה שואל אי הגון הוא למלכות שאל אם ראוי לבא בקהל ראתי מרות המואביה א"ל אבנר תנינא עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית. והק' לו ע"ז כמה קושיות אישתיק אבנר וגו' עד שיצא ושאל בבית המדרש א"ל עמוני ולא עמונית וגו' אקשי להו כל הני קושיין אישתיקו ובעו לאכרוזי עליה עד שעמד יתרא הישמעאלי וחגר חרבו וגו' ואמר כך מקובלני מבית דינו של שמואל הרמתי עמוני ולא עמונית גו' ומסיק דטעמא הוי דכתי' על דבר אשר לא קדמו ואין דרך אשה לקדם אפי' לנשי דכל כבודה בת מלך פנימה. וז"ש אבן מאסו הבונים הם ת"ח שאפי' בבית

המדרש מאסו בו מלבוא בקהל ובעו לאכרוזי עליה ואמר שלא בלבד היתר לבוא בקהל אלא שזכה גם למלכות. וזהו היתה לראש פנה. וכלפי היתר הקהל אמר מאת ה' היתה זאת על בירור הדבר והותר לבוא בקהל דלכאורה היא נפלאת בעינינו שנתעלמה ממנו הלכה. וכלפי המלכות אמר זה היום הידוע שהועמד דוד בו מלך עשה ה' ג"כ ושלא כפי הטבע. ולכן נגילה ונשמחה בו וממאי דנקט לשון רבים נראה דקאי על אבן מאסו לומר דאף אותם שמאסו בו יאמרו על יום מלכותו זה היום וגו' ע"ד שאמרו מלאך רע עונה אמן בע"כ. ויתכן שלזה כיון רש"י ז"ל שכ' וז"ל זה היום כך יאמרו הכל וכפי מה שכתבנו בפ' מאת ה' יש לפרש ג"כ שגם אותו פסוק יאמרו הכל ומלת בו קאי על היום. ואיפשר דקאי על ה' כמש"ה נגילה ונשמחה בך. ולפי שכבר הזכיר תשועת ה' לשעבר באומרו ויהי לי לישועה. אמר אנא ה' הושיעה נא מכאן ולהבא כשם שהוספתני לשעבר. אהא ה' הצליחה נא שהיה דעתו לבנית בית המקדש ובמקש מה' שיצלח בידו לבנותו. אחרי כן אמר:

פסקה ט

ברוך הבא בשם ה' וגו'. פירש"י ז"ל יאמרו למביאי הבכורים ולעולי הרגלים ע"כ ונראה להמשיך כל הפסוקים ע"פ דרכו ז"ל ונקד'ים מ"ש הרמב"ם ז"ל בענין הבאת הבכורים בפ"ד מהל' בכורם וז"ל כיצד מעלין את הבכורים כל העיירות שבמעמד מתכנסות וכו' משום ברוב עם הדרת מלך והשור הולך לפניהם וקרניו מצופות הב וכו' והחליל מכה לפניהם וכו' וקורין שמחתי באומרים לי וכו' הגיעו קרוב לירושלים שלחו שלוחים להודיע לאנשי ירושלים וכו' והפחות והסגנים והנזכרי' יוצאים לקראתם מירושלים וכו' וכל בעלי אומניות שבירושלים עומדים מפניהם ושואלין בשלומן אחינו אנשי מקום פלוני באתם בשלום וכו' והחליל מכה לפניהם עד שהם מגיעים להר הבית וכו'. הגיעו לעזר דברו הלוים בשיר ארוממך ה' כי דליתני וגו' ע"כ והוא ממשנה פ"ג דבכורים. למדנו מזה שני דברי הא' שהיו מסבירים פנים להם ומכבדים אותם כדי שירגלום לבוא תמיד ולא יהיו מתעצלים ונראה ודאי שגם לעולי רגלים היו מסברים פנים דחד טעמא הוא. והשני שבשמחה גדולה ובשירים היו מביאים הבכורים כשמחת החג וטעונים קרבן שלמים לשמחה כרגלים שנאמר בבכורים ושמחת בכל הטוב וברגלים כתיב ושמחת בחגך מה שמחת החג בשלמים אף כאן בשלימים כמ"ש הרמב"ם שם פ"ג וגם עולי רגלים היו שמחים הרבה בעלייתם לראות את פני ה' כמ"ש נדדם עד בית אלהים בקול רנה ותודה המון חוגג. ונבוא אל הענין שכבר ביקש מה' שיצליח בידו לבנות בה"מ. וכלפי מ"ש היו מסבירים להם פנים אמר דאז יאמרו לכ"א מהם ברוך הבא בשם ה' והטעם

אשר ברכנו אתכם הוא מחמת בית ה' שר חבבתם לבוא אליו ולא נתעצלתם במצוה. או שהם דברי הכהנים שבהגיעם לבית המקדש הם מהדרים אותם ויאמרו להם ברוך הבא בשם ה' וכבר ברכנו אתכם מבית ה' היינו ברכת כהנים שבביה"מ שבכלל הברכה הוא יאר ה' פניו אליך וז"ש אל ה' ויאר לנו שם אל חסד ושם ה' רחמים. שבחסד וברחמים הוא ית' מסכים על ידינו בברכה ומאיר לנו משם ע"י השראת שכינתו שם. וכלפי מה שהיו שמחים הרבה כנז' בא להזהיר אותם לעשות גבול לשמחה ואמר אסרו חג בעבותי פי' מלת חג לשון שמחה ובעבור היות החג מיוחד לשמחה קורא לשמחה בשם חג כמו אוכלים ושותים וחוגגים בכל השלל הגדול שר לקחו וגו' (שמואל א ל׳:ט״ז) שפירושו שמחים ור"ל שיעשו רסן וגבול לשמחה דבמקום גילה שם תהא רעדה ובפרט בהגיעם עד קרנות המזבח להביא בכוריהם ולהקריב קרבנותיהם אז צריך רעדה יותר משום מורה מקדש והשראת שכינתו ית' אשר שם. ואז מביאי הבכורים יאמרו אלי אתה ואודך היינו מקרא בכורים שהוא מודה לשם ית' על כל הטובה אשר חננו ה'. ועולי רגלים יאמרו אלהי ארוממך שע"י עלייתם בכל רגל להשתחוות לפניו ניכר רוממותו ית' וכן היא אומר רוממו ה' אלהינו והשתחוו להר קדשו. הודו לה' כי טוב אמר שצריכים אתם להזכיר בהודאה שם ה' כי טוב שהוא מורה על ג' זמנים היה הוה ויהיה ומפרש מה הוא הטוב כי לעולם חסדו שכשם שהוא ית' מתמיד בכל זמן כן חסדו ית' מתמיד לעולם:

א"נ אלי אתה ואודך וגו'. ע"ד שאז"ל ע"פ חסד ומשפט אשירה. אם חסד אשירה ואם משפט אשירה. והכא נמי אלי אתה ר"ל בזמן שאה מתנהג עמי בחסד. ואודך אלהי שאתה מתנהג עמי בדין ארוממך. הודו לה' כי טוב אמר שראוי לכם להודות לשם ה' שהוא שם הרחמים כי טוב ה' לכל אפי' למי שמתנהג עמו בדין והטעם שאפי' בעת דין הוא רחום בדין:

מזמורי הודיה

פסקה א

הודו לאלהי האלהים וגו'. הודו לאדוני האדונים וגו'. הזכיר העיקריים בבריאת השמים והעיקריים בבריאת הארץ. המלאכים הם העיקריים בבריאת השמים והם נקראים אלהים והוא ית' אלוה עליהם והוא אומרו הודו לאלהי האלהים. והעיקריים בבריאת הארץ הם המלכים והשרים והם אדונים לשאר כל אדם אשר תחתיהם ושאר כל אדם הם אדונים לכל בעלי חיים והוא ית' אדון על כלם שהוא מלך מלכי המלכים והוא אומרו הודו לאדוני האדונים. ואמר **לעושה נפלאות גדולות לבדו**. דהואיל והזכיר שהוא ית' אלהי האלהים מביא ראיה לזה ממה שהוא ית' עושה לנו נסים גדלים בפרט בשביל

ישראל וז"ש לעושה נפלאות גדולות לבדו ואין בכל אלהי הגוים יכול לעשות כן דמאן עביד ניסי קב"ה וכמ"ש משרע"ה אשר מי אל בשמים ובארץ וגו' והם כל הנסים שמזכיר אח"ך שכולם גדולים ומופלאים והזכיר בריאת השמים תחלה שהיתה בריאתם בדרך נס ופלא גדול מאש וממים שהם שני דברים הפכיים ולכן נקראו שמים אש ומים והואית' עשה שלום בניהם. וזהו אומרו **לעושה השמים וגו'**. דממה שנקראו שמים תדע הנס הנעשה בבריאתם ועוד נס אחר בבריאת הארץ שעל מה היא עומדת על המים. והאבן הנופלת במים היא טובעת ויורדת למטה והארץ עם רוב כובדה היא עומדת על גבי המים ואינה טובעת. וזהו אומרו לרוקע **הארץ על המים**. ולא נבראו שמים וארץ אלא בשביל ישראל כמ"ש ז"ל על תיבת בראשית בשביל ישראל שנקראו ראשית והואיל והזכיר ניסי בריאת שמים וארץ הזכיר בריאת שני המאורות שהם קבועים בשמים להאיר על הארץ. וקראם גדולים לפי שתחלת בריאתם ועשייתם היו שניהם גדולים אלא שאח"ך מחמת הקטרוג נתמעטה הלבנה וביאר את צרכיהם מהו **את השמש וגו' ואת הירח וגו'**. ויהיה ממשלת כמו תפארת שהוא משמש סמוך ומוכרת תפארת ישראל סמוך. עטרת תפארת ביד ה' מוכרת. וכן ממשלת. לממשלת היום סמוך. לממשלת ביום מוכרת. ואמר **את הירח וכוכבים לממשלות**. הוא לשון נקבות רבות שכולל גם ממשלת הכוכבים עם הירח לך כפי דקדוק המלה שהוא מוכרת היה ראוי לינקד השי"ן בקמץ ממשלות על משקל תשבחות אבל ממשלות בשבא אינו אלא בסמוך על משקל תשבחות דוד שהוא בשבא אלא שכבר יבוא סמוך במקום מוכרת. ואח"ך הזכיר מכת בכורות שהיה בה נס גדול לישראל להיותה על ידי ית' בכבודו ובעצמו שאלו היתה על ידי מלאך לא היה מבחין בין ישראל למצרים ובין טיפה של בכור וגו' וכשבר הרגישו ז"ל באומרו למכה מצרים שהיל"ל למכה בכורי מצרים ופירשו מה שפירשו. וכפי הפשט נראה שלא תתייחס מכה זו לבכירות עצמם אלא למצרים שמיתת בכוריהם נגעה אל עצמם ואל בשרם עד שהוזקקו מכחה לשלח את ישראל. וזהו שאמר **למכה מצרים** שעיקר המכר היתה למצרים שעי"כ **ויוצא ישראל מתוכם**. וז"ש אחריו **ביד חזקה וגו'**. שהיא מכת בכורות כמו שדרשו בספרי ולכל היד החזקה זו מכת בכורות להיותה מכה חזקה מכל המכות הגורמת ההיצאה ועוד הזכיר הנס הגדול של קריעת ים סוף אשר שמעו אותו עמים ירגזון וכמאמר רחב כי שמענו את אשר הוביש ה' את מי י"ס וגו' והוא אומרו **לגוזר ים סוף לגזרים**. וממה שאמר לגזרים דרשו ז"ל שנקרע לי"ב קרעים. וכפי הפשט חלוק הים לשנים נקרא גזרים שכל חלק נקרא גזר להיותו נגזר ונפרד מחבירו. ואמר **והעביר ישראל בתוכו**. שכל העוברים בים ע"י ספינה או ע"י חבית של שייטין הם עוברים על גבו אבל כאן ע"י שנגזר

לכאן ולכאן ונעשה להם כחומה היו עוברים בתוכו כעובר ביבשה בתוך הים. ואמר **ונער פרעה וחילו בים סוף**. והיל"ל ונער בו פרעה ואילו דעליה קאי אלא לפי שחזר הים לאיתנו הראשון ואח"כ ניער אותם לז"א וניער פרעה וחילו בים סוף דהיינו אחרי שחזר ים סוף כשהיה ונשתנה מיבשה לים. ועוד הזכיר נס אחר שכולל נסים הרבה בצאתם למדבר שלא היה איפ' לצאת משם כפי הטבע כדכתי' תעו במדבר בישימון דרך אם לא בכוחו ית' שהיה מוליכם בדרך לא ידעו כפקח התופס יד העור ומוליכו בדרך ישר כן הוא ית' היה הולך לפניהם יומם בעמוד ענן ואמרו ז"ל שהענן היה משפיל את הגבוה ומגביה את השפל וממית נחשים וקרבים אשר שם. ולילה בעמוד אש להאיר להם וזהו **למוליך עמו במדבר**. ובכלל זה מה שספק צרכיהם בבאר ובמן ובשלו וכיוצא. ועוד הזכיר נס אחר גדול היינו מלחמת שני המלכים סיחון ועוג שהיו גדולים בקומה כמ"ש ז"ל שבשע' המבול לא הגיעו מים לקרסוליה' מפני גבהם. ועצומים בכח וכמאה"כ ואנכי השמדתי את האמורי מפניכם אשר כגובה ארזים גבהו וחסון הוא כאלילים. וכוונתו פשוטה שלרוב גבהו וחיזקו א"א להיות נצחונו כפי הטבע לולא שאנכי השמדתי פריו ממעל וז"ש **למכה מלכים גדולים**. שהיו גדולים בקומה **ויהרוג מלכים אדירים**. שהיו אדירים בכח כדכתי' נאדרי בכח וביאר מי הם **לסיחון וגו' ולעוג וגו' ונתן ארצם לנחלה**. שלא נתנה להם לפי שעה בלבד אלא להיות נחלת עולמים כמתנת א"י למי נתנה **נחלה לישראל עבדו**. בהיותם עבדיו ושומרי בריתו וזוכרי פקודיו וכתי' ויתן להם ארצות גוים בעבור ישמרו חקיו וכפ"ז יהיה אומרו עבדו תנאי. ושבשפלנו קאי לתחילת המזמור הודו לה' לעושה כל הנסים הנז' לפי **שבשפלנו**. והיינו במצרים שהיו בשפל המצבים עבדים לעבדים **זכר לנו** ויוציאנו משם. או יהיה עבדו נתינת טעם שלכך נתנה נחלה לישראל להיותם נקראים עבדיו וטעם שנקראו עבדיו לפי שבשפלנו במצרים זכר לנו ויוציאנו וכמאמר הכתוב כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם אשר הוצאתי אותם. ומה ששינה לשונו לכתוב לנו במקום אותנו לעורר אותנו לכוונה אחרת בפ' זה והיינו לומר שעם שהיינו שפלים במעלה לפני השם דמה אלו אף אלו עכ"ז זכר לנו זכות אבות ויוציאנו דכתי' ויזכיר אלהים את בריתו וגו'. ואח"כ **ויפרקנו מצרינו**. היינו נס של קריעת ים סוף שעיקר התשועה היתה באותה שעה שרדפו אחריהם שאלו לא נקרע הים היו מחזירים אותם ולא הועילה יציאתם כלום וכן כתיב ויושע ה' ביום הוא שעיקר התשועה ביום ההוא היתה. ועוד כתיב ויגער בים סוף ויחרב וגו' ויושיעם מיד שונא וגו' ויכסו מים צריהם. אך כפי מה שכתבנו שאומרו ויפרקנו הוא על קריעת ים סוף והיה כפול שכבר אמר לגוזר ים סוף לגזרים והעביר ישראל בתוכו. אמנם עם מאי דאי' בפסחים קי"ז ע"א

א"ר שיזבי משמיה דרבי אלעזר בן עזריה קשין מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף דכתיב נותן לחם לכל בשר וסמיך ליה לגוזר ים סוף לגזרים אינו סמוך לנותן לחם ורב המרחק ביניהם ופירשו מה שפירשו גם מהרש"א ז"ל בח"א תמה ע"ז והניחו בקושיא. וכפי מה שכתבנו א"ש דנותן לחם הוא סמוך לויפרקני דהיינו ע"י קריעת ים סוף ומזה יליף דקשין מזונותיו כקריעת ים סוף אלא משו' דויפרקנו אינו מפורש להדי' דקאי על קריעת ים סוף והיה צריך להפריך בלשונו לפרשו על קריעת ים סוף ולהבי' ראיה לזה לכך נקט במקומו לגוזר ובחר לו דרך קצרה וגילה לנו זה באומרו וסמיך ליה דעל ויפרקני הסמוך לו מדבר ומשים לקשיא ליה קושייתנו הנז' למה כפל ויפרקנו על קריעת ים סוף ובמה שפירש דקשין מזונותיו כקריעת י"ס יתיישב זה דלכך כפל כאן להקישו **לנותן לחם**. ולומר דקשין מזונותיו כקריעת ים סוף. וטעם אומרו קשין עם שממנו ית' לא יפלא כל דבר. וטעם דמיון שני דברים אלו בהקדים מ"ש כהרב פרשת דרכים דרשו כ"א בשם מהר"ש יפה ז"ל דירידת הגשם אינה בדרך טבע אלא מעשה נסים והביא ראיה לזה ע"ש והנה הוא ית' ברא עולמו להתנהג כפי הטבע ולא בדרך נס שקשה בעיניו ית' לשנות הטבע ומה גם כשאינם ראוים ליעשות להם נס שאז מדת הדין מקטרגת. ועכ"ז הוא ית' עשה להם נס של קריעת י"ס אע"פ שלא היו ראויים כמשז"ל מה אלו אף אלו וכתי' וימרו על ים בים סוף וזה דבר קשה לפניו וכן במה שנותן לחם דהיינו הגשם שעל ידו בא הלחם הוא ג"כ בדרך נס ונותנו **לכל בשר** אפי' לשאינם ראויים **וסיים הודו לאל השמים**. לבאר שלא על הלחם עצמו הוא מדבר אלא על הגשם הגורם אותו שיורד מן השמים אלא דנקט לחם ע"ש התכלית. או יאמר שעל לחם עצמו הוא אומר שהוא נותן לחם לכל בשר שאותו הלחם היוצא מן הארץ הוא כולל כל בשר ישראל ואוה"ע. אבל אתם עם ישראל הידו לאל השמים שג"כ נתן לכם לחם שמם והוא המן כדכתי' הנני ממטיר לכם לחם מן השמים:

ת"ו ש"ל כ"ע

אמ"ה נכד ה"ה בפסקת חכם מה הוא אומר רשע מה הוא אומר תם מה הוא אומר וכו'. יל"ד מדוע האריך בלשונו מה הוא אומר דהיל"ל בקצרה חכם אומר רשע אומר וכו'. אמנם בשביל שראה המגיד שנזכרה שאלת הבנים בתורה ד' פעמים ההוא אמר שהם כנגד ארבעה בנים מחולפים זמ"ז משו"ה חזר לייחס לכ"א שאלה הראויה אלו לפי ערכו ואמר חכם מה הוא אומר ר"ל מה היא השאלה הנאותה אליו מד' שאלות שנזכרו בתורה על כרחך שאלתו היא מה העדות וכו' שהוא באמת שאלת חכם. וכן הרשע ע"כ שאלתו

היא מה העבודה הזאת לכם הכתובה בתורה וכן בהם עד"ז באופן שמלשון השאלה מובן מי הוא השואל כי על כן לא הוצרך הכתוב לפרש. נאם ע"ה ישמ"ח הי"ו: